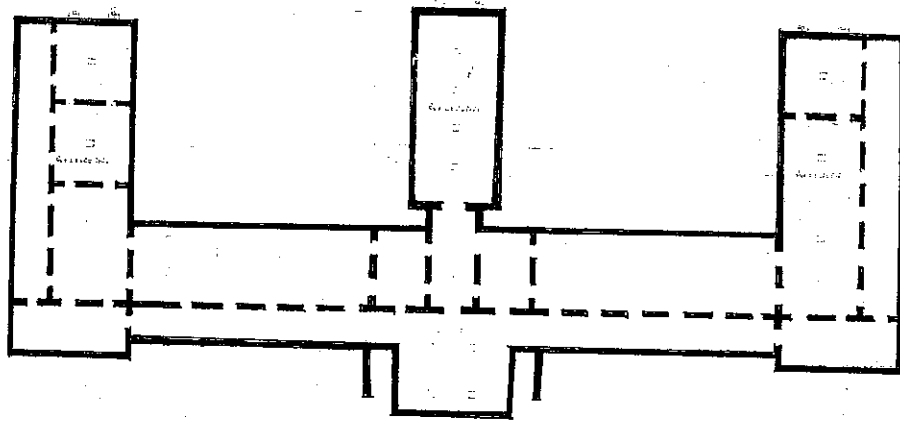

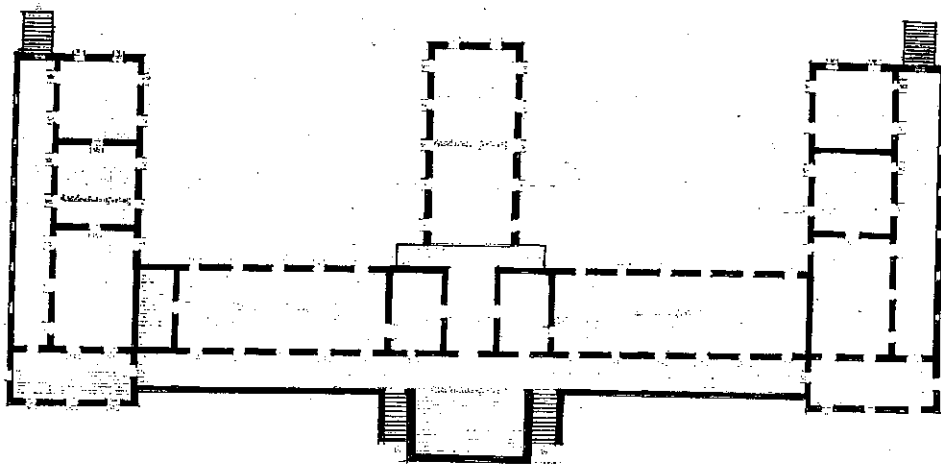

ภาพที่ 93 รูปครุฑลุมไม้และตกแต่งด้วยสี เดิมใช้ประดับไว้ด้านหน้าศาลากลางมณฑลฯ

พื้นที่ชั้นล่าง พื้นที่ชั้นล่าง (ใต้ถุน) ศาลากลางมณฑลจันทบุรีเดิม จากการสำรวจและสัมภาษณ์ทราบว่า มีการใช้งานมาตั้งแต่เมื่อครั้งตั้งศาลากลางใหม่ ๆ (พ.ศ.2459) และได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพื่อให้สามารถรองรับหน่วยงานของศาลากลางฯ ที่ขยายเพิ่มขึ้น แต่เดิมพื้นที่ชั้นล่างหรือใต้ถุน นอกจากใช้เก็บวัสดุ ครุภัณฑ์ต่างๆ แล้ว ยังเคยใช้เป็นที่จองจำนักโทษชั่วคราวอีกด้วย การแบ่งกันพื้นที่ชั้นล่างอาศัยโครงสร้างตัวอาคารเป็นหลัก โดยเฉพาะตรงบริเวณพื้นที่ส่วนปีกด้านหลังและตรงมุขหลังกลาง ชั้นวางวัสดุสิ่งของ ทำเป็นชั้นวางด้วยไม้ และกรุด้วยลวดตาข่ายอีกชั้นหนึ่ง บางส่วนก็เพียงตีเป็นชั้นวางแบบคร่าว ๆ พอให้แข็งแรง

ผังพื้นที่ 33 ศาลากลางมณฑลจันทบุรีชั้นล่าง (ใต้ถุน) สภาพปัจจุบัน จากการสำรวจ
วันที่ 12 กรกฎาคม 2546

ผังพื้นที่ 34 ศาลากลางมณฑลจันทบุรีชั้นบนสภาพปัจจุบัน จากการสำรวจวันที่ 13 กรกฎาคม 2546

2. เขตที่ตั้งอำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี

2.1 ตึกแดง ตำบลปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี

ตึกแดงตั้งอยู่ริมทะเลหาดแหลมสิงห์ใกล้ปากแม่น้ำจันทบุรีฝั่งตะวันตก ห่างจากจังหวัดจันทบุรี 30 กิโลเมตร เป็นอาคารของฝรั่งเศสได้สร้างขึ้น ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) ในบริเวณป้อมพิฆาตข้าศึก โดยรื้ออิฐจากป้อมมาสร้าง เพื่อใช้ตึกหลังนี้เป็นกองรักษาการณ์ และที่พักนายทหารที่รักษาปากน้ำแหลมสิงห์ และชาวต่างประเทศที่มาเที่ยวพักตากอากาศ ส่วนถัดไปมีโรงเรียนขนาดใหญ่ใกล้เคียงกับตึกแดง สร้างด้วยไม้ไผ่และจากอยู่ฝั่งตรงข้าม ใช้เป็นที่พักของทหารทั่วไป

รูปทรงของโรงทหารมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกับตัวอาคารตึกแดงมาก ต่างกันเฉพาะวัสดุที่ใช้สร้างในภายหลังเมื่อฝรั่งเศสคืนจันทบุรีให้กับไทยแล้ว พื้นที่บริเวณตึกแดงมีการสร้างอาคารและเรือนเพิ่มขึ้นอีกหลายหลัง ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ (ปัจจุบันไม่เหลือหลักฐาน)

สภาพปัจจุบันของอาคาร ตึกแดงเป็นอาคารตึกชั้นเดียว สร้างด้วยอิฐถือปูนกว้าง 7 เมตร ยาว 32 เมตร มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีระเบียงโดยรอบและทาสีปูนแดงจึงเรียกว่า “ตึกแดง” ภายหลังตึกแดงเป็นทรงจั่วก่อนข้างเดียว มีชายคาปีกนกรับใต้หลังคาจั่วโดยรอบ ชายคากว้างและเอียงลาดน้อย มีเสารองรับที่ปลายชายคาตลอดแนวของอาคาร (คล้ายกับกลุ่มอาคารบางหลังในค่ายตากสิน อาทิ ที่คุ้มขังนักโทษ อาคารที่พักทหารรักษาการณ์ของทหารฝรั่งเศส เป็นต้น) วัสดุผนังหลังคาเดิมน่าจะเป็นกระเบื้องว่าว (ปัจจุบันเป็นของใหม่) ด้วยมีการซ่อมบูรณะโดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ.2527 วัสดุเดิมฝรั่งเศสจะนำมาเองโดยลำเลียงผ่านมาจากไซ่ง่อนด้วยเรือจักร อาทิ เหล็ก ลวดตาข่าย ปูน อิฐ กระเบื้อง* เป็นต้น

ผนังอาคารตึกแดง มีความหนามาก ผนังด้านสกัดบริเวณใต้จั่วมีการทำเสาหลอกอยู่กึ่งกลางเพื่อรองรับยอดจั่ว และมีช่องระบายอากาศรูปกากบาท 6 ดอก อยู่ในกรอบรูปโค้งครึ่งวงกลม ประตูหน้าต่างมีขนาดค่อนข้างใหญ่และมีความแข็งแรงตามการใช้งานทางด้านยุทธการ รูปแบบเป็นแบบบานลูกฟักผสมบานเกล็ดไม้ ส่วนบนของบานประตูและหน้าต่างมีลักษณะโค้งป้านรับกันทั้งสองบานตามลักษณะช่องประตูและหน้าต่าง

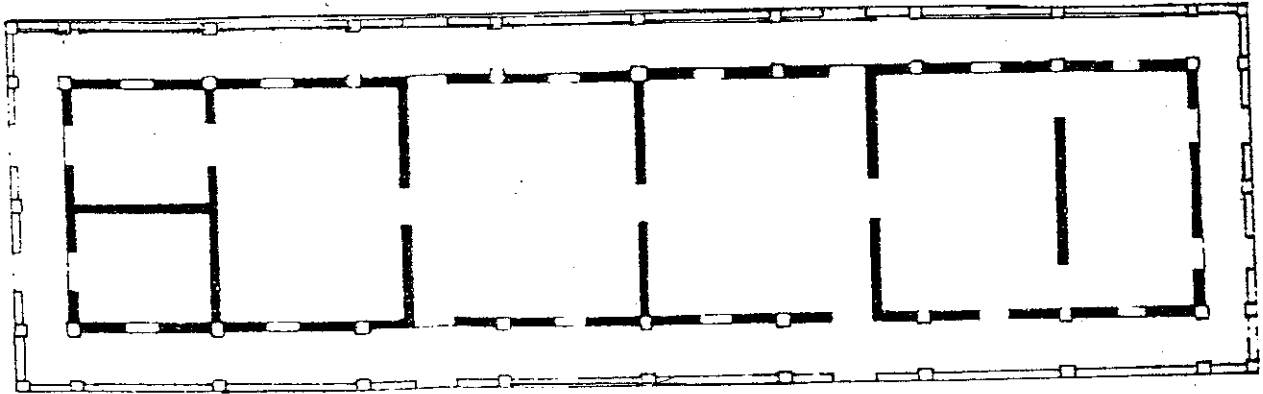
ภาพที่ 94 ตึกแดงตั้งอยู่ที่ท่าเรือแหลมสิงห์ สร้างเมื่อ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436)

* สันนิษฐานว่ากระเบื้องที่ตึกแดงส่วนหนึ่งอาจให้กระเบื้องดินเผาที่ผลิตจากจันทบุรี ด้วยปรากฏชื่อจันทบุรีเป็นภาษาอังกฤษที่หลังแผ่นกระเบื้องด้วย

ภาพที่ 95 ลักษณะของประตูที่ตึกแดง

ลักษณะพื้นที่ภายในทั่วไป พื้นที่ภายในตึกแดงแบ่งออกเป็น 5 ห้อง และห้องปีกขวาสุด มีการแบ่งซอยเป็นห้องเล็ก 2 ห้อง มีประตูเปิดถึงกันหมด มีระเบียงทั้งสองข้างตามแนวยาว มีแนวระเบียงเดียวกันขอบเขต ห้องด้านหน้าเป็นห้องบัญชาการและห้องนายทหารสายบังคับบัญชาทั่วไป ส่วนพื้นที่อาคารเป็นกระเบื้องดินเผา ด้วยอาคารตึกแดงสร้างขึ้นเพื่อภารกิจทางการทหาร ดังนั้นรูปแบบรายละเอียดของตัวอาคารจึงไม่สวยงาม แต่จะให้ความสำคัญในส่วน โครงสร้างหลักๆ อาทิ ประตู ช่างเสา ช่องลม เป็นต้น ปัจจุบันอาคารตึกแดงใช้เป็นห้องสมุดประชาชน อำเภอแหลมสิงห์

ผังพื้นที่ 35 ตึกแดง จากการสำรวจวันที่ 26 กรกฎาคม 2546

2.2 บ้านคุณอำเภอ สมศรี และคุณสุภา สมศรี 76 หมู่ 5 ตำบลพลิ้ว อำเภอลำลูกกา จังหวัดจันทบุรี

บ้านคุณอำเภอและคุณสุภา สมศรี หลังหน้าสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2463 และหลังกลางสร้างในปี พ.ศ.2484 ในอดีตแถบนี้เคยเป็นชุมชนสะพานยาว อาศัยคลองในการสัญจรไปมา ไม่มีถนน บ้านเรือนส่วนมากจะปลูกสร้างริมฝั่งคลอง ต่อมาเมื่อมีการขยายพื้นที่มาบริเวณนี้จึงเริ่มมีการสร้างถนน ทางเกวียนเข้ามา ชุมชนแถบนี้ เป็นชนชาวจีนได้เข้ามาอยู่อาศัย และประกอบอาชีพต่างๆ ต่อมาจึงสร้างศาลเจ้าพ่อพลิ้ว (อายุเป็น 100 ปี)¹ กลุ่มบ้านเรือนหลายหลังมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับบ้านคุณอำเภอและคุณสุภา สมศรี ยังมีหลักฐานอยู่ในเขตตำบลพลิ้วและพื้นที่ใกล้เคียง แสดงให้เห็นถึงความเจริญในเขตนี้ได้เป็นอย่างดี

สภาพปัจจุบันของอาคาร บ้านคุณอำเภอและคุณสุภา สมศรี เป็นอาคารพักอาศัยตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลพลิ้ว มีลักษณะเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น ขนาดใหญ่ ผังพื้นเรือนเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 7.45 เมตร ยาว 11.10 เมตร ส่วนหน้าของตัวเรือนชั้นบนเป็นโถงกลางยื่นออกมาเป็นมุข มีระเบียงโดยรอบ (ลักษณะคล้ายอาคารแบบมิชชันนารี) มีพื้นที่กว้าง และชั้นล่างเป็นโถงที่จอดรถ และด้านหน้าเป็นประตูบานเฟี้ยมตลอดแนวทั้งชั้นบนและชั้นล่าง ส่วนหน้าต่างมีเฉพาะด้านข้าง ตัวเรือนเป็นแบบบานลูกฟัก หลังคาเรือนเป็นทรงมนิลา มีหลังคาพื้นใหญ่เป็นแบบปั้นหยา แต่ทำ

¹ คุณประพัฒน์ สมศรี สัมภาษณ์ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2546

ทรงจั่วตรงส่วนมุข และได้จั่วมีชายคาปีกนกยื่นคลุม หลังคามุงกระเบื้องว่าว มีชายคาค้ำยันทำด้วยเหล็กเส้น โถงรับชายคา ภายนอกและภายในตัวเรือนมีการตกแต่งด้วยไม้ฉลุอย่างสวยงาม ซึ่งแต่ละส่วนมีลวดลายแตกต่างกัน โดยเฉพาะไม้ฉลุแต่ละชั้นมีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีรายละเอียดและความประณีตมาก และเรียกเรือนหลังนี้ว่าเป็น “เรือนมณิลาแบบขนมปังขิง”

ภาพที่ 96 บ้านคุณอำไพและคุณสุภา สมศรี เทศบาลตำบลพลับ

ภาพที่ 97 บริเวณมุขโถงด้านหน้าของตัวเรือนชั้นล่างและชั้นบน

ลักษณะพื้นที่ภายในทั่วไป บ้านคุณอำไพและคุณสุภา สมศรี มีลักษณะแบบบ้านหน้าถ้งเหมือนเรือนแถวหรือเรือนมีลักษณะผสมผสานระหว่างเรือนแถวไม้กับเรือนเดี่ยวแบบมีมุขกลาง โดยมีประตูตอนหน้าทั้งชั้นบนและชั้นล่างเป็นบานเฟี้ยม แต่ละบานมีลักษณะเหมือนกัน คือ ช่วงบนเป็นบานเกล็ดไม้ ช่วงล่างเป็นบานลูกฟักไม้กระดานคูณ 2 ช่อง มีรายละเอียดจากการสำรวจดังนี้

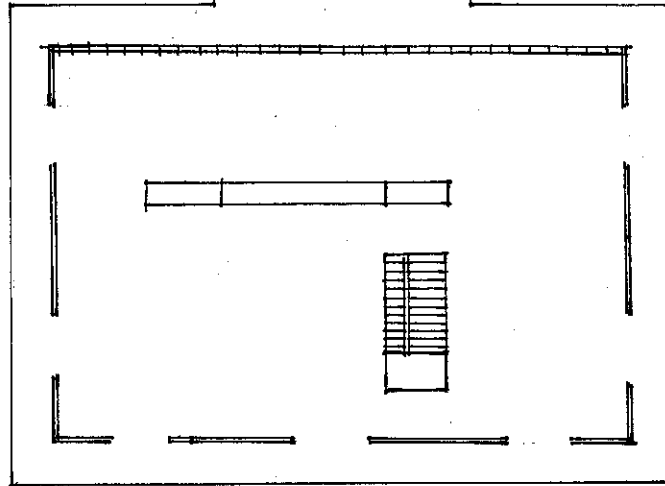
พื้นที่ชั้นล่าง พื้นที่ชั้นล่างของเรือนอยู่ในระดับเดียวกับพื้นดิน (เดิมยกพื้นสูงจากพื้นปูนราว 50 เซนติเมตร) โดยมีการแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วน ห้องนอน 2 ห้อง และห้องโถงกลาง 1 ห้อง มีทางเดินอยู่ตรงกลาง และกั้นพื้นที่ห้องด้วยตู้โชว์แทนฝาผนังห้องทั่วไป ตรงกลางห้องชั้นล่าง มีบันไดทางขึ้นไปสู่ตัวเรือนชั้นบนมีความแคบชัน ราวบันไดและลูกกรงเป็นแผ่นไม้ฉลุลายประกะบ ฝาเรือนเป็นไม้ตีตามแนวตั้ง มีหน้าต่างทั้งหมด 4 บาน (ด้านละ 2 บาน) ภายในตัวเรือนชั้นล่างยังมีเครื่องใช้ เครื่องเรือนเก่า เมื่อครั้งเจ้าของบ้านเข้ามาอยู่อาศัยใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็ นนาฬิกาขนาดใหญ่ ถ้วยชาม ขันน้ำ พานรอง เป็นต้น

พื้นที่ชั้นบน พื้นที่ห้องชั้นบนเป็นห้องโถงโล่ง และมีแท่นไหว้บรรพบุรุษแบบจีนตั้งอยู่ตรงกลาง หันหน้าออกโถงระเบียงตอนหน้ามุข ปัจจุบันชั้นบนจะใช้เฉพาะการทำบุญเลี้ยงพระ ไม่ได้อยู่อาศัย ภายในห้องไม่มีเครื่องใช้หรือสิ่งของใด ๆ ตั้งอยู่ มีหน้าต่าง 7 บาน และมีประตูบานเฟี้ยมทางตอนหน้ายาวโดยตลอด เลยออกไปนอกตัวเรือนเป็นโถงระเบียงขนาดใหญ่คู่อ้อมมาก มีการประดับตกแต่งด้วยไม้ฉลุลายโดยรอบอย่างสวยงามตั้งแต่ลูกกรงระเบียงถึงแผ่น ไม้ได้ชายคา

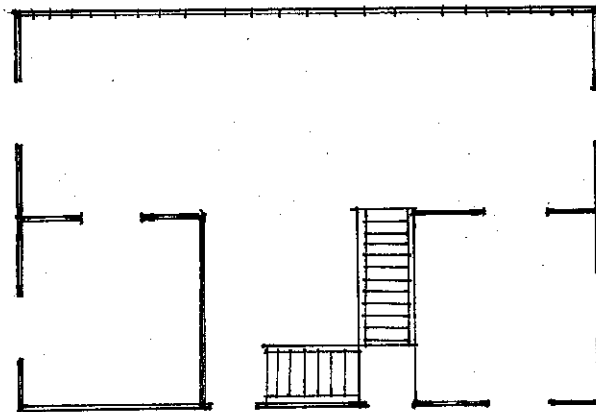

ภาพที่ 98 พื้นที่ชั้นล่างใช้ตู้โชว์ทำเป็นฝากั้นห้อง

ชั้นบน

ชั้นล่าง

ผังพื้นที่ 36 บ้านคุณอำไพและคุณสุภา สมศรี จากการสำรวจวันที่ 26 กรกฎาคม 2546
(ชั้นล่างและชั้นบน)

3. เขตที่ตั้งอำเภอ นายอาม จังหวัดจันทบุรี

อุโบสถเก่าวัดท่าแฉลบ ตำบลสนามไชย อำเภอ นายอาม จังหวัดจันทบุรี

วัดท่าแฉลบ มีอุโบสถหลังเก่าซึ่งแสดงลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นที่ได้รับอิทธิพล

ตะวันตก สร้างในราชวรมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยช่างชาวจีนมีภูมิปัญญาในแถบนั้น อุโบสถมีขนาดเล็ก มีพื้นที่พอเหมาะสำหรับจำนวนพระสงฆ์และการทำศาสนกิจในช่วงเวลานั้น สภาพภายนอกภายในทั่วไปทรุดโทรมมาก ขาดการดูแล ช่างคาอุโบสถด้านหน้า และด้านข้างพังไปบางส่วน

สภาพปัจจุบันของอาคาร อุโบสถหลังเก่าวัดท่าแฉลบ มีขนาดกว้าง 8.86 เมตร ยาว 15.40 เมตร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบทรงโรง หลังคาทรงจั่วแบบชั้นลด มุงด้วยกระเบื้องว่าว ชายคายื่นออกจากแนวผนังมาก มีเสารองรับชายคาด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 4 ต้น ด้านข้าง อีกด้านละ 3 ต้น มีประตูทางเข้าออกด้านสกัดด้านละ 2 บาน ชும்ประตูทางเข้ามีการตกแต่งด้วยการปั้นปูนและการระบายสี ทำเป็นรูปคล้ายชุ้มแบบใบโพธิ์ที่ยกภายในมีการตกแต่งปั้นปูนรูปนก และพันธุ์พฤกษา กรอบประตูปั้นปูนเป็นคิ้วเลียนแบบเครื่องไม้ บางส่วนมีการเซาะร่องและระบายสีคราม เหลือง และน้ำตาลตามส่วนต่าง ๆ ของชุ้มประตู ในส่วนของหน้าต่างด้านข้างอุโบสถมี 3 บาน บานกลางของแต่ละด้านมีการตกแต่งกรอบหน้าต่างเป็นปูนปั้น คิ้วและชุ้มโค้งครึ่งวงกลมเหนือกรอบหน้าต่าง มีการปั้นปูนรูปเจดีย์เล็ก ๆ ประกอบทั้งสองด้าน ภายในชุ้มมีภาพเขียนสีรูปปลา 2 ตัวหันหน้าเข้าหากัน สีตัวปลาออกทางน้ำตาลแดง พื้นสีความสด ลักษณะที่โดดเด่นของอุโบสถหลังเก่าวัดท่าแฉลบอีกส่วนคือ ส่วนของจั่วและลายตกแต่งที่ใช้ประกอบ ทำเป็นข้อฟ้าใบระกา หางหงส์ มีความสวยงามแปลกตา¹

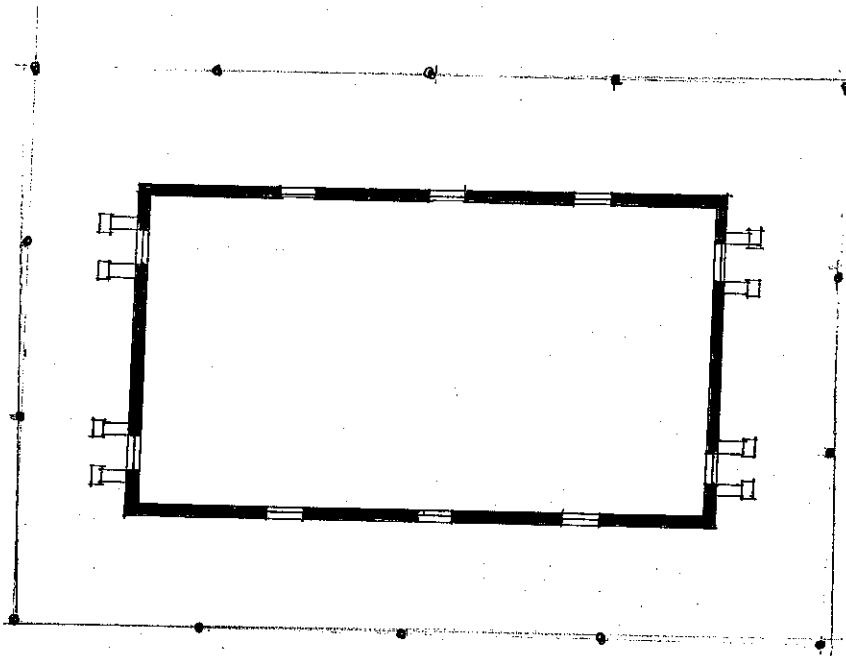
ภาพที่ 99 ด้านหลังอุโบสถหลังเก่า วัดท่าแฉลบ อำเภอ นายายอาม

¹ สุชาติ เถาทอง. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2544. หน้า 173.

ภาพที่ 100 ชุ่มหน้าต่างด้านข้างอุโบสถหลังเก่า วัดท่าแฉลบทำแบบตะวันตก

ลักษณะพื้นที่ภายในทั่วไป พื้นที่ภายในทั่วไปของอุโบสถเก่าวัดท่าแฉลบ ปัจจุบันถูกปล่อยทิ้งร้าง ขาดการดูแล รอเวลาการเสื่อมสลายในที่สุด ภายในอุโบสถเป็นพื้นที่โล่งโล่ง มีฐานพระประธานตั้งอยู่ด้านหลังอุโบสถ (ไม่มีพระประธาน) จากหลักฐานเข้าใจว่าองค์พระประธานจะหันไปทางทิศตะวันออก เพดานอุโบสถเป็นแผ่นไม้กระดานดีไปตามยาวแบบซ้อนเกล็ด ปัจจุบันผุพังไปหลายส่วน บางส่วนหลุดห้อยลงมา

ผังพื้นที่ 37 อุโบสถเก่าวัดท่าแคตอง จากการสำรวจวันที่ 13 กรกฎาคม 2546

4. เขตที่ตั้งอำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด

4.1 จวนเรลิตังค์กัมปอร์ต-ตำบลบางพระ อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด

จวนเรลิตังค์กัมปอร์ต เป็นอาคารที่พักของเรลิตังค์เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสแต่งตั้งให้ปกครองเมืองตราด เมื่อคราวยึดเมืองตราดในปี พ.ศ.2447 - 2453 และใช้เป็นที่พักของผู้ว่าราชการเมือง ตั้งแต่ พ.ศ.2450 - 2471 การส่งมอบเมืองตราดให้แก่ฝรั่งเศสจากหลักฐานของพระบริหารเทพธานี บันทึกไว้ว่า พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยะศิริ) ตำแหน่งราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย และมิสเตอร์โรบินส์ (Mr. Robins) เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยมอบ เรลิตังค์ เดอฟอร์ริงซิมง ข้าหลวงฝ่ายฝรั่งเศสเป็นผู้รับมอบได้กระทำพิธีมอบที่หน้าเสาธงซึ่งอยู่หน้าศาลากลาง โดยมีทหารฝ่ายละ 1 โหล มอบวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2447 เวลาเที่ยงวัน พระยาศรีสหเทพเป็นผู้อ่านประกาศมอบ การปกครองของฝรั่งเศสที่ตราด มีตำแหน่งเจ้าเมือง 1 ปลัด 1 ทั้งนี้มีหน้าที่ในการบริหาร

ประชาชนพลเมืองที่เป็นคนไทย หรือเขมร และทำหน้าที่จัดเก็บภาษี เช่น ค่านา สมพัตสร และ รัชชูปการแก่ราชอาณาจักร ตลอดจนการเปรียบเทียบคดีความของพลเมืองด้วย

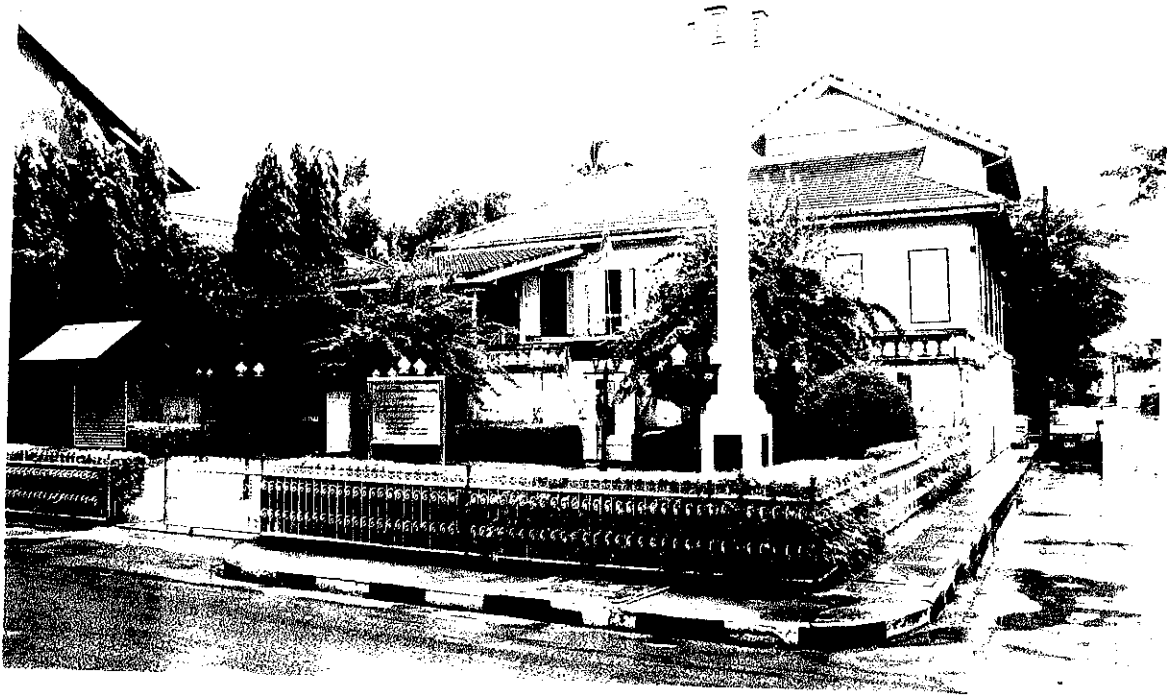
ต่อมาวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2449 ได้มีการตกลงทำหนังสือสัญญาขึ้นอีกฉบับหนึ่ง โดยมีจุดหมายสำคัญที่จะคงจังหวัดตราดไว้ในพระราชอาณาจักรเดิม หนังสือสัญญานี้เรียกว่า “หนังสือสัญญาระหว่างสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามกับปรตติเคนต์แห่งรีปบลิกฝรั่งเศส” ลงนามกันที่กรุงเทพฯ โดยฝรั่งเศสยอมคืนเมืองตราดให้ไทยตามเดิม แต่ฝ่ายไทยต้องยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ เป็นเงื่อนไขแลกเปลี่ยนเมืองทั้งสามมีดินแดนประมาณ 50,000 ตารางกิโลเมตร แลกกับเมืองตราดมีดินแดนประมาณ 2,819 ตารางกิโลเมตร ยกเว้นเมืองปัจจันตคีรีเขตต์ (เกาะกง) ที่พี่น้องชาวไทยอาศัยอยู่ มิได้คืนให้ไทยแต่ประการใด

การรับมอบเมืองตราดคืนจากฝรั่งเศสได้กระทำสัญญากันในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2449 แต่ได้มีพิธีรับมอบเมืองคืนเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2450 เวลา 09.00 น. ฝ่ายฝรั่งเศสมีรุษโซ อาระมองต์ อังมินิสตราเตอร์ เดอแซร์วิส เซวิลเลอ เรลิตังต์ เดอฟรังค์ ณ เมืองกำปอด เป็นผู้มอบ ฝ่ายไทยมีพระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยะศิริ) เป็นผู้รับมอบซึ่งเป็นคนเดียวกับผู้ส่งมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศส¹

สภาพปัจจุบันของอาคาร จวนเรลิตังต์กัมปอร์ต เป็นอาคาร 3 ชั้น ชั้นล่างเป็นอิฐฉาบปูน ชั้นสองและชั้นสามเป็นไม้ทาสีขาวนวล ผนังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 16.50 เมตร ยาว 17.00 เมตร หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ มีรูปทรงหลังคาแบบผสมผสาน แนวกำแพงทางเข้าด้านหน้าก่ออิฐถือปูน ตอนบนทำเป็นลูกกรงแบบลูกมะหวด มีประตูทางเข้าสู่ภายในจวนฯ อยู่ระหว่างกลางฝาชั้นสองและชั้นสามเป็นไม้ดีเข้าลิ้น และดีเส้นไม้เป็นช่อง ๆ ตามแนวเสาและขอบหน้าต่าง ประตูหน้าต่างทำเป็นแบบบานลูกฟัก 2 บาน เปิดออกด้านนอก มีบันไดไม้ทางขึ้นสู่จวนชั้นสอง ด้านหน้าปีกซ้ายของอาคาร มีราวบันไดและลูกกรงตีเป็นแบบเส้นตั้งและเส้นนอน ประตูเข้าสู่ตัวอาคารมี 4 ทางคือ ด้านทิศใต้ (ด้านหน้า) ด้านทิศตะวันตก ด้านทิศตะวันออก และด้านทิศเหนือ ปัจจุบันจวนเรลิตังต์กัมปอร์ตใช้เป็นสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดตราด

¹ ศาลากลางจังหวัดตราด. เอกสารการพัฒนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตราด. ม.ป.ป.

ไม่ปรากฏหน้า.

ภาพที่ 101 จวนเรสิดังค์กัมปอร์ต ด้านหน้าติดตั้งหอกระจายข่าว ระบุสร้างปี พ.ศ.2494

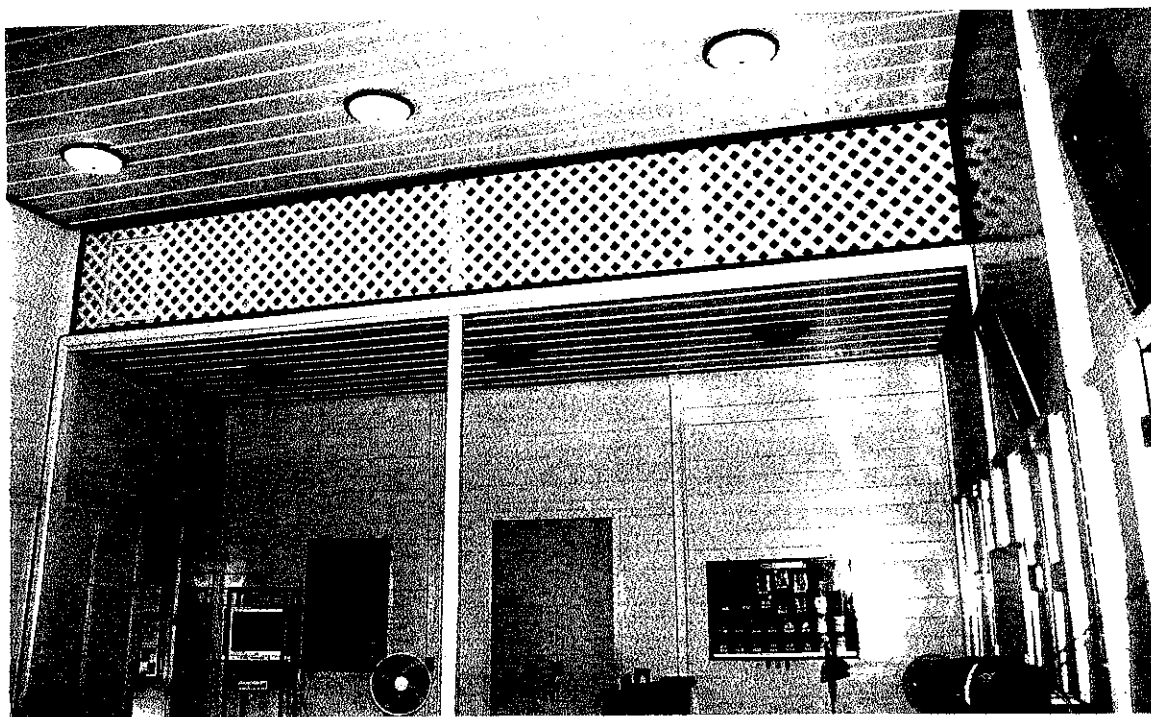
ลักษณะพื้นที่ภายในทั่วไป จวนเรสิดังค์กัมปอร์ต รูปลักษณะตัวอาคารมีความแตกต่างจากอาคารทุกหลังที่สำรวจมาคือ เป็นอาคารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของมณฑลเทศาภิบาลแถบภาคตะวันออก ที่มีการสร้าง 3 ชั้น และมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ถึงแม้อาคารหลังนี้จะเคยถูกใช้เป็นอาคารที่พักของ เรสิดังค์ ผู้ว่าราชการเมือง สถานโอสถสภา และสำนักงานคุมประพฤติฯ มาแล้วก็ตาม แต่พื้นที่ภายในจากการสอบถามก็ไม่มีมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมากนัก

พื้นที่ชั้นล่าง ผนังก่ออิฐถือปูน ภายในพื้นที่ชั้นล่างมี 3 ห้อง ด้านหน้าเป็นลานปูนปูกระเบื้องดินเผาสีน้ำตาล ผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูทางเชื่อมติดต่อกับพื้นที่ภายในและภายนอกถึงกันมีประตู 9 ประตู ไม่มีหน้าต่าง ความสูงของชั้นล่างราว 2 เมตรเศษ ห้องภายในมีลักษณะเปิดโล่งผนังห้องด้านปีกขวาสุดทึบ ห้องด้านในปีกขวาเป็นห้องน้ำ

พื้นที่ชั้นสอง ภายในพื้นที่ชั้นสอง พื้นอาคารเป็นไม้กระดาน ติ้ไปตามแนวยาวทาน้ำมัน มีห้อง 3 ห้อง (ห้องน้ำด้านหลังต่อเติมภายหลัง) ปีกซ้ายสุด (ทิศตะวันตก) เป็นระเบียงต่อเชื่อมจากบันไดชั้นล่างขึ้นมา ห้องมีลักษณะโถงโล่งมาก มีประตู 9 ประตู หน้าต่าง 10 บาน มีทางเชื่อมติดต่อกันระหว่างกันได้สะดวก และจากชั้นสองมีบันไดขึ้นไปยังชั้นสามตรงโถงเล็กกลางอาคาร

ด้านหลัง ปัจจุบันได้เปลี่ยนตำแหน่งใหม่มาไว้ตรงห้องด้านหน้าปีกขวา (ทิศตะวันออก) ฝาเรือนชั้นสองเป็นไม้กระดานแบบเข้ลัน ทาสีเขียว ส่วนบันไดและลูกกรงระเบียงทาสีขาว บันไดไม้ที่จวนเรติดตั้งกัมปอร์ต มีลักษณะพิเศษคือ คล้ายๆ บันไดสำเร็จรูปแบบถอดประกอบได้ ตัวโครงสร้างมีอิสระไม่ยึดกับตัวอาคารเดิม มีเสาบันไดสูงราว 1 เมตรเศษ มีราวบันได ลูกกรง และชานพัก พื้นบันไดชานพักทาน้ำมัน ส่วนอื่นทาสีขาว ส่วนฝ้าเพดานตีด้วยไม้กระดานเข้ลันไปตามแนวยาวของตัวอาคาร บางส่วนเว้นจังหวะทำเป็นช่องระบายอากาศตามแนวกว้างของห้อง ตีด้วยไม้ระแนงขวางกันไปมาเป็นช่องเล็กๆ และทาด้วยสีขาว

พื้นที่ชั้นสาม พื้นที่ชั้นสามมีห้องเดียวโถงโล่ง (ปัจจุบันใช้เป็นห้องประชุม) มีหน้าต่าง 6 บาน และมีช่องบันไดจากชั้นสองขึ้นมา พื้นอาคารเป็นไม้ ฝาอาคารตีด้วยไม้กระดานเข้ลัน ฝ้าเพดานก็เช่นเดียวกัน ภายในห้องมีเสาไม้รับโครงสร้างหลังคา 4 เสา วางอยู่กลางห้อง พื้นที่ภายในห้องทาสีเขียวอ่อน เสาทาสีขาว

ภาพที่ 102 พื้นที่ภายในห้องชั้นสอง ปัจจุบันเป็นสำนักงาน

4.2 ศาลากลางจังหวัดตราด (หลังเก่า) ถนนสันติสุข ตำบลบางพระ อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด

ศาลากลางจังหวัดตราด (หลังเก่า) สร้างเมื่อปี พ.ศ.2465 เพื่อใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติราชการเป็นศาลากลางจังหวัดตราด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้ใดเป็นคนสร้าง อาคารเรือนศาลากลางหลังนี้เป็นศาลากลางชั้นเดียวที่สร้างด้วยไม้หลังเดียวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลักฐานอยู่ ปัจจุบันมีสภาพทรุดโทรมมากด้วย ขาดการดูแลรักษา

สภาพปัจจุบันของอาคาร ศาลากลางจังหวัดตราด (หลังเก่า) มีลักษณะเป็นอาคารไม้สูง 2 ชั้น ตัวอาคารกว้างประมาณ 13 เมตร ยาวประมาณ 61 เมตร ด้านหน้ามีมุขยื่นออกมาเป็นทรงจั่ว ด้านข้างทั้ง 2 ของมุขเป็นบันไดทางขึ้นลง (เข้าใจว่าเลียนแบบศาลากลางแบบตึกแต่เดิม) ส่วนด้านหลังอาคารมีบันไดขึ้นลงสองด้าน อาคารศาลากลางฯ ชั้นล่างยกใต้ถุนสูงประมาณ 2 เมตร มีเสาก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่รับตัวอาคาร บางส่วนของใต้ถุน มีแบ่งกันเป็นสำนักงานของทางราชการจังหวัดตราด ทั้งด้านหน้าและด้านหลังอาคาร หลังคาทำเป็นทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องซีเมนต์ ฝาอาคารตีด้วยไม้กระดานเข้าลิ้น ประตูหน้าต่างทำเป็นแบบบานลูกฟักไม้กระดานคูน หน้าต่างมี 1 ช่อง ลูกฟักประตูมี 3 ช่องลูกฟัก ส่วนล่างบานหน้าต่างทำเป็นบานเกล็ดไม้ เหนือกรอบประตูหน้าต่าง ตีด้วยไม้ระแนงแนวตั้งและแนวนอนทำเป็นช่องระบายอากาศ อีกทั้งเหนือหน้าต่างยังทำเป็นชายคาแบบปีกนกคลุม มีไม้ค้ำยัน 3 จุด (ขวา ซ้าย และกลาง) ส่วนบริเวณใต้ชายคาโดยรอบอาคาร ทำเป็นช่องระบายอากาศ ตีเกล็ดไม้ บริเวณฝาห้องตอนบนติดเพดานโดยรอบ ทำเป็นช่องระบายอากาศตีด้วยไม้ระแนงจัดกันไปมาเป็นช่องเล็ก ๆ แบบขนมเปียกปูน ในส่วนระเบียงตอนหน้าอาคารและมุข โถงระเบียงทำเป็นลูกกรงกันไปตามยาวของอาคาร เว้นทางขึ้นลงตรงบริเวณบันได

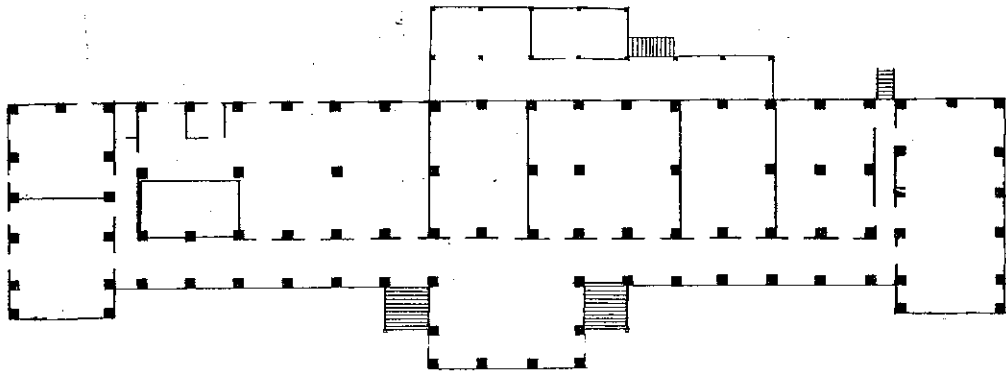

ภาพที่ 104 ด้านหน้าศาลากลางจังหวัดตราดหลังเก่า

ภาพที่ 105 ด้านหลังศาลากลางจังหวัดตราดหลังเก่า

ลักษณะพื้นที่ภายในทั่วไป พื้นที่ภายในศาลากลางจังหวัดตราด (หลังเก่า) แบ่งเป็น 12 ห้อง มีกั้นห้องเล็ก 3 ห้อง (เข้าใจว่ามากั้นในภายหลัง : ผู้วิจัย) มีประตูและทางเชื่อมติดต่อกันภายใน เฉพาะห้องปีกซ้ายและขวา ส่วนห้องตรงมุขโถงและห้องถัดไปทางขวาอีก 2 ห้อง พื้นที่ภายในจะเข้าได้เฉพาะตรงระเบียบทางด้านหน้าเท่านั้น โดยมีระเบียบตอนหน้าเป็นทางเชื่อมระหว่างพื้นที่ใช้สอยด้านหน้าและด้านข้างให้ต่อเนื่องกันจนเลยออกไปสู่ด้านหลังได้ (ปีกขวา) ศาลากลางฯ ในช่วง พ.ศ.2465 เป็นต้นมา หน่วยงานต่าง ๆ ทางราชการของจังหวัดมีการใช้พื้นที่ภายในร่วมกันด้วยความจำเป็นของพื้นที่และทัศนคติบางอย่างเปลี่ยนไป มีผลให้ต้องมีการแบ่งกั้นห้องเพิ่มขึ้นเพื่อให้สะดวกต่อการใช้งานและความเป็นส่วนตัว ซึ่งจะต่างไปจากศาลากลางจังหวัดในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผังพื้นที่ 41 ศาลากลางจังหวัดตราด หลังเก่า, จากการสำรวจวันที่ 26 กรกฎาคม 2546

บทที่ 4

บทวิเคราะห์ : ลักษณะเด่นสถาปัตยกรรมจากกรณีศึกษา

ลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่ตั้ง

จากการสำรวจสถาปัตยกรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน มณฑลการปกครองของภาคตะวันออก ประกอบด้วย มณฑลปราจีน จำนวน 23 หลังจากเขตที่ตั้ง อำเภอเมืองจังหวัดปราจีนบุรี เขตที่ตั้งอำเภอเมืองจังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตที่ตั้งอำเภอเมืองชลบุรี อำเภอศรีราชา อำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี มณฑลจันทบุรี จำนวน 11 หลังจากเขตที่ตั้งอำเภอ เมืองจันทบุรีอำเภอแหลมสิงห์ อำเภอนายายอาม จังหวัดจันทบุรี และ เขตที่ตั้งอำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด ที่สร้างขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2437 – 2476 พบลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่ตั้งอาคาร บ้านเรือนในเขตมณฑลเทศาภิบาลของภาคตะวันออก ดังนี้

1. **มณฑลปราจีน** มณฑลปราจีนประกอบด้วย 11 เมือง คือ ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก และพนมสารคาม ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองปราจีนบุรี พ.ศ.2437 และ พ.ศ.2445 มณฑลปราจีนได้รับโอนเมืองชลบุรี พนัสนิคม และเมืองบางละมุงมาอยู่ในเขตปกครอง ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองฉะเชิงเทรา หลักฐานจากเอกสารพบว่าในช่วงเวลาที่เมืองปราจีนเป็นที่ตั้งของศาลาว่าการมณฑลปราจีนเป็นช่วงเวลาที่เมืองปราจีนเจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยใด เป็นศูนย์กลาง ความเจริญในภูมิภาคตะวันออก ถ้าวัดความเจริญของเมืองด้วยสิ่งก่อสร้างในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ.2437 – 2444) 'ไม่มีเมืองใดในมณฑลปราจีนเทียบได้' แต่จากการสำรวจภาคสนามในเขต จังหวัดปราจีนบุรี ที่ตั้งมณฑลปราจีนเดิม ไม่พบหลักฐานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่มาสร้างหรือปฏิสังขรณ์ในชั้นหลัง อาทิ วัดแก้วพิจิตร* (พ.ศ.2461) ตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (พ.ศ.2452) เป็นต้น หรือหอทะเบียนที่ดินเดิมที่เคยเป็น ตึกปรอทของโรงจักรถลุงแร่ (พ.ศ.2417) ก่อนตั้งเป็นศาลาเมืองของมณฑลปราจีนในปี พ.ศ.2437 สันนิษฐานว่า เมืองปราจีนบุรีเดิมตั้งอยู่ที่บริเวณกำแพงเมืองและป้อมเมือง (ปัจจุบันไม่มีหลักฐาน)

¹ สุชาติ เถาทอง. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออก. 2544. หน้า 55

* เดิมพระอุโบสถเป็นเรือนไม้ตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายของแม่น้ำปราจีนบุรี (แม่น้ำบางปะกง) ต่อมาเจ้าพระยาอภัยภูเบศรได้ทำการก่อสร้างใหม่เป็นพระอุโบสถก่ออิฐถือปูน ลักษณะ สถาปัตยกรรมเป็นศิลปะผสมผสานระหว่างไทย จีน ตะวันตก และเขมร

ในช่วงเวลาดังที่บัญชาการมณฑลที่เมืองฉะเชิงเทรา (พ.ศ.2445 – 2476) พบหลักฐานทางกายภาพของแหล่งที่ตั้งมณฑลเทศาภิบาล และสถาปัตยกรรมของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก (พ.ศ.2411 – 2453) แสดงให้เห็นถึงความเจริญ และความก้าวหน้าของระบบผังเมืองที่มีการริเริ่มนำมาใช้ในบริเวณศูนย์กลางที่ตั้งมณฑลเทศาภิบาลปราจีนแห่งนี้อย่างเป็นทางการ มีการทำผังแม่บทของเมือง (General plane) สร้างถนนใหญ่จากป้อมเมืองเก่า (ริมแม่น้ำบางปะกงถึงวัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ลงไปทางวัดโสธรฯ) ตรงไปยังที่ทำการมณฑลเทศาภิบาล เข้าใจว่าเป็นถนนดินอัด มีการขุดคูรอบที่พักร้าหลวงเทศาภิบาล (ตำแหน่งกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์) อีกทั้งตัดถนนตั้งแต่ตำบลท่าไข่ต่อไปท้ายเมืองขวางลำน้ำบางปะกงเป็น 2 แถว มีถนนผ่านกลางตลาด และตัดผ่านเมืองไปจนถึงที่จะสร้างที่พักร้าราชการชั้นรอง ๆ เลยไปถึงคลองท่าไข่ ขณะเดียวกันบริเวณด้านใต้เมืองลงไปจรดวัดโสธรฯ ได้เริ่มลงมือทำทางรถไฟและเลือกบริเวณตำบลคลองท่าไข่เป็นที่พักร้าไฟ

จากการสำรวจพบว่าชุมชนและสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามผังแม่บทของเมืองฉะเชิงเทราในมณฑลปราจีน ยังคงสภาพเดิมมาก ยังมองเห็นสภาพของอาคาร บ้านเรือน สิ่งปลูกสร้างแบบตะวันตกร่วมสมัยในช่วงที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นอาคารพาณิชย์หรือตึกแถว บ้านพักร้าราชการและบ้านสามัญชน ตั้งเรียงรายอยู่สองฟากฝั่งตามแนวถนนจากเมืองเก่าบริเวณหน้าป้อม (บริเวณนี้ยังมีตึกแถวแบบชั้นเดียวรุ่นก่อนจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล) ผ่านเลขหน้าวัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎ์ ตรงผ่านหน้าศาลาว่าการมณฑลปราจีน ผ่านตลาดไปยังบ้านใหม่ และคลองท่าไข่ ส่วนนอกเมืองได้แก่ แอบริมแม่น้ำสายหลัก อาทิ บางปะกง คลองแสนแสบ คลองไผ่ดำ เป็นต้น มีหมู่บ้านริมแม่น้ำปลูกสร้างบริเวณดังกล่าว ลักษณะเรือนเป็นแบบชั้นเดียวยกใต้ถุนสูง และแบบเรือนเครื่องสับแบบภาคกลางโดยมีรูปทรงโครงสร้างได้สัดส่วนมากกว่าเรือนเครื่องสับในเมืองอื่น ๆ ของภาคตะวันออก อีกทั้งมีเรือนแพบริเวณวัดแหลมใต้เป็นหลักฐานให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนเมื่อราว 100 กว่าปีมาแล้ว

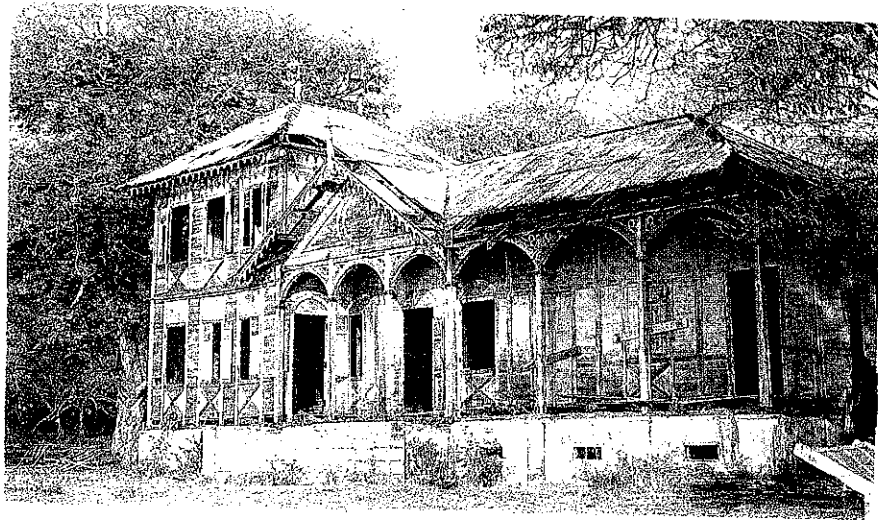
เมืองชลบุรี ในช่วงต้นการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในปี พ.ศ. 2437 ชลบุรีเป็นเมืองตรี สังกัดกรมท่า แต่หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคโดยการนำระบบเทศาภิบาลมาใช้แทนและได้ยุบรวมเมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม และเมืองบางละมุงเป็นเมืองชลบุรี และถูกโอนไปอยู่กับกระทรวงมหาดไทย รวมอยู่ในมณฑลปราจีน จากการสำรวจชุมชนเมืองชลบุรีเดิมตั้งแต่ราวสมัยสุโขทัยลงมา พบว่า มีความเจริญบริเวณริมทะเล เพราะเคยเป็นเมืองทำการค้าพาณิชย์ทางเรือ ที่พักร้าแพพักจอดเรือในบริเวณแถบนี้ มีเมืองเก่าสำคัญได้แก่ เมือง

ภาพที่ 106 ตึกแถวในเมืองละโว้ซึ่งทราบสมัยเป็นที่ตั้งศาลว่าการมณฑลปราจีน

ภาพที่ 107 เรือนพักผู้ป่วยในทะเล ของโรงพยาบาลสมเด็จพระศรีราชา

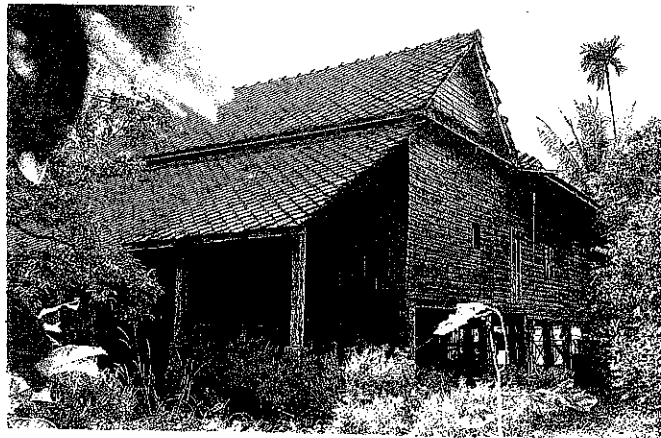
ภาพที่ 108 เรือนไม้สำหรับพักกรมทะเล ที่พระจุฑาธุชราชฐาน ถ่ายเมื่อ พ.ศ.2522

ศรีฟโล เขตตำบลหนองไม้แดง และต่อมาสภาพทางภูมิประเทศมีการเปลี่ยนแปลง มีผลให้ความเจริญของชุมชนได้ขยายตัวลงไปทางใต้ คือ บริเวณตำบลบางปลาสร้อยในสมัยอยุธยา

ตามข้อเท็จจริงสภาพบ้านเมืองของชุมชนบริเวณนี้เดิมเป็นชุมชนประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำ และทำประมงชายฝั่ง มีบ้านเรือนปลูกสร้างอยู่ริมทะเลแบบเรือนเครื่องผูก หลักฐานนี้พอเทียบเคียงได้กับภาพเขียนภายในอุโบสถของวัดเสม็ดในช่วงระยะเวลาเดียวกัน (พ.ศ.2421) ส่วนเมืองพนัสนิคมแต่เดิมเป็นถิ่นที่อยู่ของพวกชาวลาออพพได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อยมา สิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่เป็นเรือนเครื่องผูกแบบที่เรียกว่าโรงเรือน มีการปลูกสร้างอย่างง่าย ๆ ด้วยไม้ไผ่ จาก หญ้าคา เป็นต้น ส่วนบริเวณและชุมชนมีความเจริญมากได้แก่ ตำบลบางปลาสร้อย ตำบลอ่างศิลา อำเภอศรีราชา (เดิมขึ้นอยู่กับเมืองบางละมุง) อำเภอเกาะสีชัง (เดิมขึ้นอยู่กับจังหวัดสมุทรปราการ) เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่พักตากอากาศมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเกาะสีชัง เป็นเกาะที่ไปมาสะดวกอากาศดี แพทย์มักจะแนะนำให้คนไข้ไปพักรักษาตัวที่เกาะนี้อยู่เสมอ ๆ จนในปี พ.ศ.2431 ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างอาคารที่พักขึ้นที่เกาะสีชัง 3 หลังคือ ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี และตึกอภิรมย์ อันเป็นกลุ่มอาคารตามแบบอิทธิพลตะวันตกรุ่นแรก ๆ ในภาคตะวันออก

หลังจากเมืองชลบุรีไปสังกัดกระทรวงมหาดไทย ในราวปี พ.ศ.2442 มีการปลูกสร้างที่ทำการราชการในเมืองชลบุรีคือ สร้างที่ว่าการเมือง ศาล ที่ทำการสรรพากร และที่พักสำหรับข้าราชการไปพักอีก 1 หลังในบริเวณริมทะเลของบางปลาสร้อย ซึ่งแถบบริเวณนี้แต่เดิมเป็นชุมชนเก่ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยชุมชนโดยรอบบริเวณศาลหลักเมืองและตลาด ยังพบวัดเก่าที่สร้างมาเมื่อครั้งสมัยอยุธยา (วัดใหญ่อินทาราม) ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะบ้านเรือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังพอมีหลักฐานปรากฏอยู่ ยิ่งเมืองออกไปบริเวณตำบลหนองข้างคอก ตำบลแสนสุข (บ้านหนองมนเดิม) ตำบลบางพระ มีหลักฐานเรือนเครื่องสับแบบท้องถิ่นในชุมชนบริเวณนี้ตั้งกระจายตัวอยู่ทั่วไป บางหลังคงสภาพดีมากเป็นหลักฐานให้ผู้สนใจได้ศึกษาเป็นอย่างดี

2. มณฑลจันทบุรี มณฑลจันทบุรีประกอบด้วยเมืองจันทบุรี เมืองระยอง และเมืองตราดตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองจันทบุรี ในปี พ.ศ.2449 ลักษณะภูมิประเทศของเมืองจันทบุรีมีชายฝั่งเกาะแก่งจำนวนมาก และมีแม่น้ำจันทบุรีเป็นแม่น้ำสำคัญในการคมนาคม มีชนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ตั้งแต่ชนพื้นถิ่นชาวชอง ชนชาติจีน ชนชาติญวน เป็นต้น สภาพของบ้านเมืองในชุมชนเมืองจันทบุรีก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนแบบเรือนเครื่องผูก และ เรือนเครื่องสับ จากหลักฐานรูปวาดที่คณะ

ภาพที่ 109 เรือนไม้ท้องถิ่นของชาวสวนสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2475 (2 หลังภาพล่าง)
กับเรือนท้องถิ่นสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 (ภาพบน) นิยมต่อชายคาให้ยื่นยาว
ออกมาทางด้านข้าง

สำรวจของนายอังรี มูโอ (พ.ศ.2401 – 2404) ได้เขียนขึ้นไว้ มองเห็นรูปลักษณะเรือนเครื่องผูกของหมู่บ้านพวญวนเข้ารีตที่จันทบุรี และเห็นโบสถ์คริสต์เป็นอาคารตึกแบบชั้นเดียวในระยะแรก ๆ และหอรบซึ่งซึ่งเป็นแบบอย่างให้คนรุ่นหลังของเมืองจันทบุรี บ้านเรือนนิยมปลูกสร้างริมแม่น้ำโดยเฉพาะแม่น้ำจันทบุรี มีเรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับปลูกสร้างกันอยู่หนาแน่น เรือนเครื่องผูกมีชานประกอบตัวเรือนปลูกสร้างบนพื้นที่สูง ส่วนเรือนปลูกสร้างริมแม่น้ำจะยกพื้นสูงราว 2 เมตรเศษ สำหรับเรือนเครื่องสับมีรูปทรงต่างไปจากเรือนไทยภาคกลางถึงแม้มีการเลียนแบบจั่วและปั้นลมแบบเรือนเครื่องสับภาคกลางก็ตาม

จากการศึกษาภาพถ่ายบ้านเรือนในเมืองจันทบุรีบริเวณวัดโรมันคาทอลิกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า เรือนสามัญชนมักอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นติด ๆ กันไปโดยไม่มีรั้วกันระหว่างบ้าน ลักษณะการวางตัวอาคารจากภาพถ่ายดูไม่มีแบบอย่างที่น่าอน ส่วนใหญ่หันด้านยาวของตัวเรือนขนานกับแม่น้ำ ถ้าคลอง แต่มีบางหลังที่สร้างด้านจั่วของอาคารออกสู่แม่น้ำ ถ้าคลอง สำหรับเรือนแบบอิทธิพลตะวันตกนิยมสร้างอาคารริมแม่น้ำ ถ้าคลอง จะมีพื้นที่หน้าบ้านกว้างเป็นสัดส่วน ตัวเรือนปลูกสร้างห่าง ๆ กัน และหันหน้าบ้านออกสู่แม่น้ำจากการสำรวจอาคารและเรือนเดิมพบว่า ในช่วงที่เมืองจันทบุรีเริ่มสร้างถนนสายหลักในเขตเมืองระหว่างที่ว่าการมณฑลจันทบุรีไปยังท่าใหม่และบางกะจะ และสร้างถนนรอบตัวเมือง การวางตำแหน่งอาคารบ้านเรือนลงบนบริเวณที่ดินของบ้านที่พบส่วนใหญ่เป็นการวางผังพื้นโดยคำนึงถึงถนนด้านหน้าอาคารเป็นสำคัญ นอกจากนั้นรูปร่างของบ้านค่อนข้างเป็นสี่เหลี่ยมมีด้านกว้างและด้านยาวไม่แตกต่างกันนัก

ชุมชนเมืองจันทบุรี ในปี พ.ศ.2442 ก่อนตั้งมณฑลเทศาภิบาลแต่เดิมอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำจันทบุรีแถบวัดโบสถ์เมืองและท่าหลวง ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการเมือง สำนักงาน โทรเลข ย่านธุรกิจการค้า มีบ้านเรือนปลูกสร้างกันอยู่อย่างหนาแน่น จากหลักฐานภาพถ่ายเก่าพบว่า ตั้งแต่หน้าบริเวณวัดโบสถ์เมืองยาวตลอดไปถึงวัดโรมันคาทอลิก ผู้คนอาศัยอยู่แถบนี้ส่วนมากเป็นชาวจีนและชาวจวนส่วนบริเวณบ้านทุ่งหลาย มีชุมชนบ้านลาวและบ้านขอมปลูกสร้างกระจายทั่วไป มีย่านท่าหลวงเป็นแหล่งธุรกิจการค้าที่สำคัญมีการก่อสร้างตึกแถว เรือนแถวที่เป็นระเบียบและมีความมั่นคงถาวร ในขณะที่เมืองจันทบุรีเป็นมณฑลเทศาภิบาล ท่าหลวง ได้มีการปรับปรุงถนนและตึกแถว เรือนแถวสองข้างถนนขึ้นอีกมาก (ตึกแถวเรือนแถวเป็นกลุ่มอาคารก่ออิฐถือปูนแบบชั้นเดียวและแบบสองชั้น และแบบเรือนแถวที่สร้างด้วยไม้/อาคารเรือนแถวเป็นอาคารมีลักษณะยาวขนานไปกับถนน มีประตูด้านหน้าเปิดได้ตลอดแนว) องค์ประกอบสำคัญของกลุ่มอาคารแถบท่าหลวงน่าจะได้แก่ ไม้ฉลุลายและลวดลายปูนปั้นประดับตกแต่งตามส่วนต่าง ๆ ของอาคารมีทั้งแบบรับอิทธิพลจากตะวันตก จีน และญวนผสมผสานกัน

ภาพที่ 110 ชุมชนบริเวณวัด โบสถ์เมือง ริมแม่น้ำจันทบุรี มีเรือสำเภาเข้ามาจอดรับส่งสินค้า

ภาพที่ 111 ชุมชนริมแม่น้ำจันทบุรีด้านหน้าวัดโรมันคาทอลิก ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หลังจากฝรั่งเศสเข้ายึดจันทบุรีและตราด ในช่วงปี พ.ศ.2436 – 2447 ได้มีการสร้างอาคารแบบต่าง ๆ ไว้ที่จันทบุรีจำนวนหลายหลัง อย่างเช่น อาคารกองบัญชาการของทหารฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเรียกตึกนี้ว่า “ตึกคอมมันด์ัง” อาคารคลังพัสดุ อาคารที่พักทหารรักษาการณ์ของทหารฝรั่งเศส ตึกแดง เรลลิ่งคัมปอร์ต บ้านกงสุลฝรั่งเศส เป็นต้น แบบอย่างหรือกระบวนแบบของอาคารฝรั่งเศสได้มีอิทธิพลต่อการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของเมืองจันทบุรีและเมืองตราดในระยะหลังต่อมา เช่น บ้านปลูกสร้างในเขตอำเภอท่าใหม่ของคุณชม้อย – สมัย เทพวัชรานนท์ เป็นการสร้างโดยได้รับอิทธิพลรูปแบบอาคารที่ทำการของฝรั่งเศสในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) อาคารหลังนี้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 3 ชั้น ไม่มีหลังคา ตัวอาคารยกพื้นสูงจากระดับพื้นดิน

หลังจากตั้งมณฑลจันทบุรีในปี พ.ศ.2449 ได้มีการขยายพื้นที่ศาลากลางของมณฑลฯ ในบริเวณศาลาว่าการเมืองจันทบุรีเดิมให้ใหญ่ขึ้น สร้างถนนบ้านพัก เรือนรับรองขึ้นอีกหลายหลัง อาทิ บ้านพักเทศาภิบาล* บ้านพักผู้พิพากษา ศาลมณฑล (พ.ศ.2453) และหลังจากนั้นอีกราว 10 ปี พ.ศ.2459 จึงสร้างศาลากลางมณฑลจันทบุรีหลังใหม่ขึ้นที่ตรงข้ามค่ายตากสิน ลักษณะอาคารเป็นแบบนีโอเรอเนซซองส์ (Neo-Renaissance) อันเป็นที่นิยมกันทั่วไปในกรุงเทพฯ และหอยทะเลเบียนที่จังหวัดจันทบุรี พ.ศ.2463 ซึ่งเป็นอาคารชั้นเดียวตั้งอยู่ระหว่างกลาง ศาลากลางมณฑลเป็นที่ทำการ (ปัจจุบันเป็นอาคาร อส.คูภัย) โดยกลุ่มสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ประเภทสถานที่ราชการ และบ้านพักข้าราชการในมณฑลจันทบุรีช่วงนี้จะยึดถือรูปแบบและ/หรือรายละเอียดตามอิทธิพลอาคารแบบตะวันตกแนวคลาสสิก เช่น การทำอาคารขนาดใหญ่ มีระเบียง มีโถงทางเดินรอบอาคาร มีมุข มีกระบังส่วนหน้าอาคาร เป็นต้น

ลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลของภาคตะวันออก

จากการสำรวจทางกายภาพของสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามแหล่งที่ตั้งต่าง ๆ ในมณฑลเทศาภิบาลของภาคตะวันออกเดิมจำนวน 9 อำเภอ และจากการสำรวจและศึกษาศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออก ซึ่งผู้เขียนได้เคยศึกษาวิจัยในปี พ.ศ.2544 พบว่า สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของ

* เป็นที่ว่าการและปฏิบัติงานของข้าหลวงเทศาภิบาลในระยะแรก สร้างโดยพระยาตรังกูรบาล ปัจจุบันเป็นจวนผู้ว่าการจังหวัด เป็นอาคารเรือนไม้แบบ 2 ชั้น ที่เรียกว่าแบบคลาสสิกที่มีสภาพสมบูรณ์มาก

ภาพที่ 112 ตลาดเมืองจันทบุรี ย่านธุรกิจการค้าแถบท่าหลวง ด้านหลังมองเห็นเจดีย์วัดโบสถ์เมือง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นระยะที่สยามประเทศได้รับอิทธิพลจากประเทศทางตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมในช่วงนี้สามารถจำแนกกลุ่มทางกายภาพที่เด่นชัดได้ 4 ประเภท ดังนี้

1. บ้านพักข้าราชการ
2. อาคารสาธารณะ
3. พระราชวัง
4. เรือนสามัญชน
5. อาคารทางศาสนา

จากการวิจัยพบว่า สถาปัตยกรรมแต่ละประเภทต่างมีรูปแบบและพื้นที่ใช้สอยต่างกัน ไป มีทั้งแบบอาคารบ้านเรือน อาคารทางศาสนา ที่ยังสืบสานการก่อสร้างอาคารโบสถ์ วิหาร เรือนพักอาศัยตามแบบประเพณีไทยเดิม บ้านพักอาศัย บ้านพักข้าราชการ อาคารสาธารณะและวังตำหนักที่มีการเลียนแบบและรับอิทธิพลแบบตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับอาคารแบบไทยในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์เป็นเวลา 42 ปี (พ.ศ.2411 - 2453) และเป็นช่วงเวลาที่อิทธิพลตะวันตกเข้ามามีบทบาทต่อศิลปวัฒนธรรมไทยในหลาย ๆ ด้านจึงมีผลอย่างสำคัญกับสถาปัตยกรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เปลี่ยนรูปเปลี่ยนร่างไปโดยปริยายอย่างเช่น เรือนเจ้านาย เรือนผู้มีฐานะ อาคารสาธารณะ บ้านพักข้าราชการ เป็นต้น แม้แต่อาคารทางศาสนาที่ไม่เว้นที่จะนำกระบวนการแบบตะวันตกเข้ามาผสมกับองค์ประกอบแบบไทยไม่ว่าจะเป็น ส่วนของซุ้มประตู หน้าต่าง เสา วดบางวัดเช่น พระอุโบสถ วัดแก้วพิจิตร จังหวัดปราจีนบุรี มีการผสมผสานศิลปะต่างเชื้อชาติอย่างมากจนดูแปลกตา

ลักษณะไทยประเพณีในอาคารทางศาสนา ที่ยังดำรงเอกลักษณ์ความเป็นสถาปัตยกรรมไทยไว้อย่างเหนียวแน่น มีปรากฏในมณฑลภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่ง อาทิ พระอุโบสถวัดปิตุลารังสฤษฎ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา อุโบสถวัดเสม็ดจังหวัดชลบุรี อุโบสถวัดโบสถ์เมือง (บูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2444) จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น รวมถึงเรือนสามัญชนในท้องถิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในมณฑลปราจีนเช่นบ้านคุณสมควร สมนวน ตำบลบ้านหนองมนเดิม หรือเรือนเลขที่ 38 หมู่ 2 ตำบลหนองข้างคอก จังหวัดชลบุรี บ้านเรือนในท้องถิ่นทั้งสองถึงแม้เป็นเพียงหลักฐานที่ไม่มากนักจากการสำรวจพบ แต่เป็นข้อมูลปฐมภูมิ ให้เทียบเคียงกับหลักฐานภาพถ่ายบ้านเรือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากภาพถ่ายเก่าของหอจดหมายเหตุแห่งชาติได้ โดยสามารถจำแนกวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมดังนี้

1. พื้นที่ใช้สอยภายในตัวอาคารและเรือน เนื่องจากสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑล การปกครองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหลายประเภทตามที่กล่าวไว้แต่ต้น ดังนั้นเพื่อให้การวิจัยได้ภาพรวมทางกายภาพของพื้นที่ใช้สอยภายในตัวอาคารและเรือน มีความจำเป็นที่ผู้วิจัยต้องแสดงรูปลักษณะและผังพื้นของอาคารเรือนเด่น ๆ แยกออกมาดังนี้

1.1 อาคารเรือนแบบอิทธิพลตะวันตก ประกอบด้วย วังและตำหนัก อาคารสาธารณะ และบ้านพักข้าราชการ ลักษณะผังพื้นมักเป็นรูปสี่เหลี่ยมเป็นส่วนใหญ่ (17 แห่ง) มีแบบสี่เหลี่ยมด้านเท่า สี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแนวคลาสสิกนิยมนำมาใช้กับอาคารสาธารณะมาก (9 แห่ง) รูปผังแบบอิสระมีจำนวนรองลงมา (4 แห่ง) และรูปกลมมีจำนวนน้อยที่สุด (1 แห่ง) รูปผังพื้นที่นำมาใช้กับการก่อสร้างในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี มีรูปผังไม่หลากหลายแบบนัก เมื่อเทียบกับรูปผังพื้นของกลุ่มอาคารเรือนในกรุงเทพฯ มีรูปผังแบบแปลก ๆ อาทิ รูปตัวเอส รูปหลายเหลี่ยม รูปตัวยู เป็นต้น สามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

ตารางที่ 2 ลักษณะรูปผังพื้นของอาคาร/เรือนในมณฑลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เลขที่	มณฑล ชื่ออาคาร / เรือน	ลักษณะผังพื้น					
		รูปกลม	รูปตัวอี	รูปตัวที	รูปตัวไอ	รูปสี่เหลี่ยม	รูปผสม
1	มณฑลปราจีน						
	1.1 อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร					/	
	1.2 อาคารหอทะเบียนที่ดิน					/	
	1.3 บ้านพักรับรองผู้บัญชาการทหารบกที่ 12						/
	1.4 บ้านพักพันเอกสันต์ จิตรประสงค์					/	/
	1.5 ศาลาว่าการมณฑลปราจีน (ฉะเชิงเทรา)				/		
	1.6 ตำหนักกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์					/	
	1.7 ศาลมณฑลปราจีน						/
	1.8 อาคารไปรษณีย์เก่า					/	
	1.9 กุฏิเจ้าอาวาสวัดแหลมบน			/			
	1.10 ศาลจังหวัดชลบุรีเก่า			/			
	1.11 ศาลากลางจังหวัดชลบุรีเก่า					/	

เลขที่	มณฑล ชื่ออาคาร / เรือน	ลักษณะผังพื้น						
		รูปกลม	รูปตัวอี	รูปตัวที	รูปตัวไอ	รูปสี่เหลี่ยม	รูปผสม	
2	1.12 ตึกมหาราช					/		
	1.13 ตึกราชินี					/		
	1.14 ตึกผ่องศรี	/						
	1.15 ตึกวัฒนา					/		
	1.16 ตึกอภิรมย์					/		
	มณฑลจันทบุรี							
	2.1 อาคารกองบัญชาการของทหาร ฝรั่งเศส					/		
	2.2 อาคารคลังกระสุนดินดำ					/		
	2.3 ศาลาว่าการมณฑลจันทบุรี (หลังแรก)					/		
	2.4 บ้านพักป่าไม้จังหวัดจันทบุรี						/	
2.5 บ้านสำหรับกงสุลฝรั่งเศสเดิม					/			
2.6 ศาลาว่าการมณฑลจันทบุรี หลังที่สอง					/			
2.7 ตึกแดง					/			
2.8 บ้านคุณอำไพ คุณสุภา สมศรี					/			
2.9 จวนเรลิตังค์กัมปอร์ต					/			
2.10 ศาลากลางจังหวัดตราด (หลังเก่า)						/		

1.1.1 บ้านพักข้าราชการ เนื้อที่ภายในจะแบ่งเป็นหลายห้องกันแยกแต่ละส่วนออกจากกันตามผังพื้น ส่วนมากพื้นที่ชั้นล่างและชั้นบนจะคล้ายกัน มักมีห้องโถงใหญ่อยู่บริเวณกลางของชั้นล่างต่อกับมุขหน้า (ไว้จอดรถ) โถงนี้จะต่อกับเนื้อที่อื่น ๆ เช่น โถงบันได และห้องรับแขก ห้องอาหาร ตัวอย่างเช่น ตำนักรกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์เดิม (จวนผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิงเทรา ปัจจุบัน) บ้านพักรับรองผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 12 ปราจีนบุรี บ้านพักเทศบาลมณฑลจันทบุรี (จวนผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีปัจจุบัน) โดยบ้านพักข้าราชการเรือนคร่วมักแยกไว้

ภาพที่ 113 ที่ว่าการเมืองจันทบุรี และ ที่ทำการไปรษณีย์ (ขวามือ) เมื่อครั้งตั้งอยู่ริมแม่น้ำ
จันทบุรี ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 114 บ้านกงสุลฝรั่งเศสตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองจันทบุรี

ต่างหากจากตัวเรือน นิยมปลูกเป็นเรือนแถวยาวทางด้านหลัง หรือด้านหลังของอาคารใหญ่ เพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาหาร ทำงานบ้าน ชักล้าง เป็นต้น เช่น บ้านพักป่าไม้จังหวัดจันทบุรี บ้านสำหรับกงสุลฝรั่งเศสที่จันทบุรีเดิม (บ้านคุณศักดิ์เลิศ สืบบุญเรื่องปัจจุบัน)

บ้านพักข้าราชการทั้งสองหลังเป็นแบบอย่างกลุ่มเรือน แสดงพื้นที่การใช้สอยอย่างชัดเจน แม้หลักฐานบางส่วนไม่สมบูรณ์ไปบ้างแต่พอเทียบเคียงกับภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ อาทิ กรณีบ้านสำหรับกงสุลฝรั่งเศสที่จันทบุรีเดิมในภาพถ่ายมองเห็นการวางตำแหน่งตัวเรือน เรือนครัว และเรือนคนรับใช้ แยกไว้ต่างหาก ในผังบริเวณบ้านมีทางเดินหลังคาคลุมต่อเชื่อมระหว่างอาคารทั้งสอง แบบอย่างการวางตำแหน่งกลุ่มอาคารเรือนไม้ทำนองนี้ในมณฑลจันทบุรีปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2464) ยังมีการทำกันอยู่แต่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างไปบ้าง อย่างเช่น เรือนครัวด้านหลัง ตำแหน่งพื้นมีระดับต่ำกว่าตัวเรือนมาก มีผลให้ทางเดินระหว่างอาคารทั้งสองมีระดับพื้นลดหลั่นกันไป เช่น บ้านพักเกษตรมณฑล

ผังพื้นและพื้นที่การใช้สอยภายในตำหนักกรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ เป็นบ้านพักข้าราชการ (เทศาภิบาล) แบบ 2 ชั้น ขนาดค่อนข้างใหญ่ มีการวางตำแหน่งห้องชั้นล่างและชั้นบนคล้ายกัน มีการแบ่งกันห้องใช้งานมากกว่าบ้านพักข้าราชการในมณฑลภาคตะวันออกทั่วไป มีประตูทางเดินเชื่อมต่อระหว่างห้องต่าง ๆ ได้สะดวก ภายในห้องเช่น ห้องโถงกลางชั้นบนยังคงหลักฐานเครื่องเรือน สิ่งของเครื่องใช้ ในสมัยเมื่อตำหนักนี้เคยเป็นบ้านพักเทศาภิบาลมาก่อน อาทิ โต๊ะ ตู้ ที่แขวนหมวก ตู้กระจกแต่งตัว และภาพพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งพระองค์เสด็จมาประทับที่ตำหนักนี้ เมื่อปี ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) อีกทั้งตำหนักยังมีห้องน้ำ ห้องส้วม ภายในตัวอาคารทั้งชั้นบน (ห้องพักผู้ว่าราชการจังหวัดฯ) และชั้นล่าง (ตรงบริเวณห้องใต้บันไดชั้นล่าง) โดยปกติห้องน้ำและห้องครัว มักแยกออกมานอกตัวบ้านเป็นอีกหลังหนึ่งต่างหากแต่ตำหนักนี้จะไว้รวมอยู่ในตัวเรือน โดยเฉพาะชั้นบนออกแบบเป็นพื้นที่ยื่นโค้งแบบครึ่งวงกลม ออกไปจากตัวอาคารตรงห้องพักผู้ว่าราชการจังหวัดและแบ่งกันเป็นห้องน้ำทั้งสองด้าน มีประตูเข้าออกภายในตัว

อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร เป็นเรือนพักอาศัยสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ.2452 สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลปราจีน แต่ไม่ทันพระองค์ได้เสด็จสวรรคตก่อน ต่อมาในปี พ.ศ.2455 จึงใช้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นที่พำนักประทับแรมของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่วงศ์อื่น ๆ อีกหลายพระองค์ อาคารหลังนี้เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่งดงามและมีความสมบูรณ์ในทาง โครงสร้างและการตกแต่งทั้ง

ภาพที่ 115 บ้านของฝรั่งเศสที่ปากน้ำแหลมสิงห์ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภายนอกและภายในของมณฑลภาคตะวันออก เป็นอาคาร 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูนแบบยุโรปสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา

ผังพื้นที่ภายในชั้นล่างและชั้นบนเหมือนกันตามแบบคลาสสิกคือ มีโถงกลางเป็นแกนต่อเชื่อมกัน ห้องปีกซ้ายและขวาด้านหน้าเป็นมุขยื่นและข้างใต้เป็นโถงสำหรับจอดรถ ความพิเศษของพื้นที่ภายในอาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศรจะอยู่ที่การออกแบบตกแต่งตามส่วนต่าง ๆ ของประตู ผนัง เพดาน บันได ด้วยลวดลายแกะสลัก ลายฉลุ ลายปั้นปูน ลายเขียนสี เป็นต้น เมื่อเทียบกับอาคารที่เหลืออยู่ในพระราชวังเดิมที่พระจุลฑาลักษณรชนบนเกาะสีชัง เช่น ตึกวัฒนา ตึกห้องศรี ตึกอภิรมย์ ยังมีความสมบูรณ์ไม่เท่ากับอาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ด้วยเจตนาของเจ้าพระยาอภัยภูเบศรต้องการให้อาคารหลังนี้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงต้องการสร้างให้อาคารมีลักษณะสมบูรณ์และงดงามจริง ๆ

1.1.2 อาคารสาธารณะ ผังพื้นที่และเนื้อที่ใช้สอยภายในมักถือตามแบบตะวันตกอย่างเด่นชัด ต้องการความสะดวกในการสัญจรมากกว่าทิศทางลม มีห้องซับซ้อน ผังพื้นที่มีแกนหลัก เช่น ห้องโถงกลาง มีเนื้อที่แยกเป็นเนื้อที่ปีกซ้าย และขวาของแกน มีการจัดแบ่งคล้าย ๆ กัน ยิ่งถ้าเป็นอาคารประเภทศาลาว่าการมณฑล หรือศาลาว่าการจังหวัดจะมีมุขโถงและระเบียงยาวอยู่ตอนหน้าอาคาร มีบันไดทางขึ้น 2 ทาง หรือ 3 ทาง เช่น ศาลาว่าการมณฑลปราจีนเดิม (ศาลาว่าการจังหวัดฉะเชิงเทราหลังเก่าปัจจุบัน ไม่ได้ใช้งาน) ศาลาว่าการจังหวัดชลบุรีเดิม (เทศบาลเมืองชลบุรีปัจจุบัน) และศาลาว่าการจังหวัดตราดเดิม (ไม่ได้ใช้งานสร้างด้วยไม้) อาคารสาธารณะกลุ่มนี้เป็นอาคารชั้นเดียวก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูงราวเมตรเศษ บางอาคารได้ใช้พื้นที่ชั้นล่าง (ใต้ถุน) สำหรับคุมขังหรือจองจำนักโทษ หรือไว้เก็บสิ่งของเครื่องใช้ทางราชการ มีการแบ่งกันเป็นห้องเล็ก ๆ สำหรับตั้งตู้ และครุภัณฑ์ที่จำเป็น เช่น ศาลจังหวัดชลบุรีเดิม (สามัญศึกษาจังหวัดชลบุรีปัจจุบัน) ศาลาว่าการมณฑลจันทบุรีเดิม เป็นต้น

จากการสำรวจภายในอาคารสาธารณะ พบมีการใช้เครื่องเรือนแบบจีนและตะวันตกผสมกัน และใช้ตู้เก็บเอกสารเป็นฝาผนังห้องสูงติดเพดาน บางส่วนของตู้มีการแกะสลักลวดลาย และกลิ้งส่วนตกแต่งอย่างสวยงาม บางส่วนมีกรอบกระจกและตู้ไม้ทึบ เครื่องเรือนทำด้วยไม้สัก บริเวณฝ้าเพดานประดับด้วยโคมไฟห้อย โไฟระย้ามีลวดลายฉลุ หรือปั้นปูนประกอบการตกแต่งส่วนฐาน โคมไฟและเพดานบางส่วน

ผังพื้นที่ของอาคารที่เรียกว่า “อาศรัยสถาน” ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลักษณะอาคารแบบอาณานิคมอังกฤษที่เจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของไทย เดินทางไปดูงานก่อสร้างที่สิงคโปร์ มะละกา และปีนัง เมื่อกลับมาได้นำแบบอย่างการก่อสร้างที่สิงคโปร์ ที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบอาณานิคมอังกฤษในแถบเอเชียตะวันออกเฉียง

เฉียงใต้เข้ามาแพร่หลายในกรุงเทพฯ¹ และในต่างจังหวัด เช่น อาคารที่เรียกว่าอาศรัยสถานเดิม (ตึกมหาราชและตึกราชินี) ในปี พ.ศ.2441 และจัดเป็นอาคารแบบอาณานิคมที่สร้างขึ้นเป็นครั้งแรก ในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ จากหลักฐานที่สำรวจได้ ตำแหน่งของผังบริเวณอาศรัยสถานอยู่ติดกับทะเล เพื่อใช้เป็นที่พักตากอากาศของพระราชวงศ์ เจ้านาย และชาวต่างชาติ อาคารหันหน้าตัวเรือออกสู่ทะเลเพื่อรับลมทะเล ตัวอาคารชั้นล่างมียกพื้นเป็นเทอเรสด้านหน้า ผังพื้นและเนื้อที่ใช้สอยภายใน ชั้นบนและชั้นล่างเหมือนกัน มีมุขโถงเปิดโล่งด้านหน้า มีบันไดทางขึ้น 2 ทาง มีโถงกลางต่อเชื่อมสู่ระเบียงบันไดด้านหลัง

อาคารแบบอาณานิคมสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางหลัง อาจมีรูปแบบต่างไปจากอาศรัยสถานที่สร้างไว้ครั้งแรก เช่น สร้างเป็นอาคาร 3 ชั้น ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นสองและชั้นสามเป็นไม้ พื้นที่ใช้สอยและการแบ่งห้องแต่ละชั้นมีความแตกต่างกันตามการใช้งาน ชั้นบนสุดเป็นห้องโล่ง ตัวอาคารหันด้านหน้าไปทางทิศใต้ หันด้านยาวออกสู่ถนน จั้วหันไปทางทิศตะวันตก มีบันไดไม้ขึ้นสู่ตัวอาคารชั้นสองด้านข้าง เป็นการวางตัวอาคารบนผังบริเวณที่แปลกกว่าอาคารราชการทุกหลังที่สำรวจมา เช่น จวนเรลิตด์ตัมปอร์ต ที่พักของเรลิตด์ตัมฝรั่งเศส (สำนักงานคุมประพฤติจังหวัดตราดปัจจุบัน)

1.1.3 พระราชวัง ผังพื้นและพื้นที่ใช้สอยของกลุ่มอาคารภายในผังบริเวณ

จตุหารุชราชฐานบนเกาะสีชัง มีการจัดวางตัวอาคารลงบนพื้นที่ของเกาะในระดับต่าง ๆ กัน อาคารพักอาศัยส่วนมากจะหันออกสู่ทะเล เช่น ตึกผ่องศรี ตึกวัฒนา และตึกอภิรมย์ โดยตึกผ่องศรีมีผังพื้นที่การใช้สอยเป็นวงกลมต่างจากอาคารทุกหลังในมณฑลของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ส่วนใหญ่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมเป็นส่วนใหญ่ และมีการแบ่งกันห้องภายในเป็นสัดส่วน สำหรับที่จตุหารุชราชฐาน พื้นที่ใช้สอยภายในห้องเปิดโล่งถึงกันหมด มีเฉพาะบางหลังแบ่งกันห้องแยกเป็นส่วน ๆ และมีการวางตำแหน่งของตัวเรือนพักอาศัยกับเรือนครัวและห้องน้ำแยกจากกัน เช่น ตึกอภิรมย์ พิจารณาถึงการวางทิศทางกลุ่มอาคารที่จตุหารุชราชฐาน ภายในแต่ละห้องมีโอกาสรับลมทะเลได้สะดวก เพราะมีการคำนึงถึงทิศทางลม มีการวางตำแหน่งอาคาร ประตู หน้าต่าง อย่างเหมาะสม ไม่แบ่งกันปิดบังทางลม เช่น อาคารสาธารณะอื่น ๆ

จากหลักฐานเอกสารเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ทราบว่าตึกวัฒนามีสี่ห้อง ตึกผ่องศรีมีสามห้อง น่าจะมีการแบ่งกันด้วยฝาไม้ หรือวัสดุบางอย่าง ด้วยเหตุว่าตึกทั้งสองจะใช้เป็นที่พักตากอากาศ และพักรักษาตัวของเจ้านายชั้นสูง กับการรับเสด็จ ใน ร.ศ.110 (พ.ศ.2434) ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 6 หน้า 130-134 ตึกวัฒนาจะต้องแบ่งพื้นที่

¹ บัณฑิต จุลลาสัย. บ้านไทย. 2544. หน้า 69.

ภาพที่ 116 การตกแต่งอาคารบ้านเรือนเพื่อรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ภาพจากหน่วยจดหมายเหตุแห่งชาติที่ 12 จันทบุรี

รับรองสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ 3 พระองค์ เจ้าจอม 4 คน เจ้านาย 2-3 องค์ในอาคารเดียวกันคงต้องมีการแบ่งกันอย่างน้อยใช้ผ้ามาแสดงขอบเขต เช่นเดียวกับตึกห้องศรี

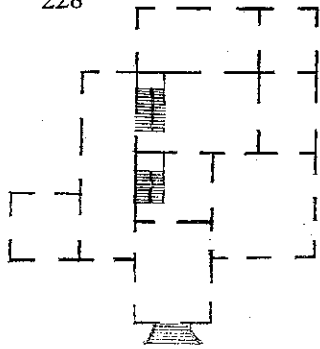
1.2 เรือนสามัญชน มณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี มีแม่น้ำบางปะกงและแม่น้ำจันทบุรีไหลผ่าน เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก เพราะมีคลองหลายสายแยกเข้าไปในพื้นที่ทั้งสองฟากฝั่ง ราษฎรทั่วไปจึงปลูกสร้างเรือนริมแม่น้ำ บนบก และในน้ำ เพื่อใช้ทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจร ประกอบการค้าและสาธารณูปโภค รูปร่างลักษณะของบ้านเรือนจึงตั้งบนเสาสูง พื้นระดับน้ำท่วม และเพื่อไม่ให้เนื้อที่ได้ถูกรื้อเสียหายโดยเปลวประโชชน์ ในเวลาน้ำลงจึงใช้เป็นที่พักงานบ้านหรือเก็บเครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือน แม้บ้านตั้งอยู่บนที่ดอนห่างไกลริมน้ำก็ยังยึดถือรูปแบบนี้เช่นกัน ถึงแม้พื้นเรือนไม่สูงมากนัก ส่วนผู้มีอาชีพค้าขายต้องเคลื่อนย้ายไปตามแม่น้ำลำคลอง มักอาศัยอยู่ในเรือนประทุนหรือเรือนแพ มีรูปแบบและวัสดุเหมือนเรือนไทยชนบท แต่อยู่บนแพถูกบวมไม้ไผ่หรือแพโป๊ะเช่นที่ริมแม่น้ำบางปะกงวัดแหลมใต้

เรือนสามัญชนตั้งแต่อดีตจนถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ใช่สิ่งแสดงฐานะทางบุคคลชนในรัชสมัยหลังต่อมา รูปร่าง ลักษณะของบ้านผู้มีฐานะดีหรือบุคคลธรรมดา ล้วนเป็นแบบเรือนไทย (เครื่องสับและเครื่องผูก) เช่นเดียวกัน ความแตกต่างกันอยู่ที่วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง ขนาดของตัวเรือนและจำนวนเรือน จำนวนของตัวเรือนแตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น เรือนเดี่ยวหรือเรือนแฝด มีนอกชานสำหรับครอบครัวเล็ก เรือนหมู่สำหรับครอบครัว มีสมาชิกในครัวเรือนมาก¹

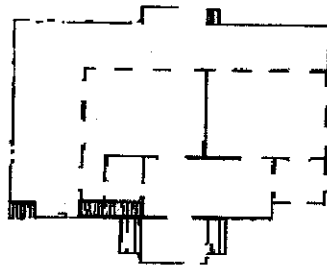
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานภาพทางสังคมระหว่างผู้มีฐานะดีกับผู้มีรายได้ต่ำ มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ผู้มีฐานะดีจะใช้บ้านเป็นเครื่องแสดงยศศักดิ์ และความมีหน้าตาในสังคม รูปแบบและการตกแต่งมีความหรูหรา โอ้อำใหญ่โตตามแบบตะวันตก สำหรับในช่วงนี้บ้านเรือนจะสนองประโยชน์ใช้สอยสำหรับการอยู่อาศัยเป็นหลัก ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในกิจกรรมที่ทำการเหมือนบ้านในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)

พื้นที่ใช้สอยภายในบ้านของเรือนสามัญชนจากข้อมูลภาพถ่าย บ้านเรือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในมณฑลจันทบุรีและปราจีน และจากการออกสำรวจพบว่า ทั้งตำแหน่งของตัวเรือนในผังบริเวณและพื้นที่ใช้สอยภายในบ้านไม่มีแบบแผนตายตัว ยิ่งถ้าตั้งอยู่ในเขตชุมชนที่มีเรือนตั้งอยู่อย่างแออัด การคำนึงถึงตำแหน่งตัวเรือนคงเป็นไปได้ เช่น ชุมชนบริเวณท่าหลวงตรงข้ามวัดโบสถ์เมือง จังหวัดจันทบุรี ต่อมาเรือนสามัญชนมีฐานะดีขึ้น การ

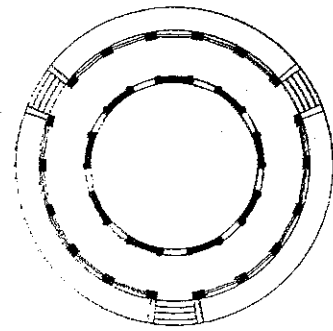
¹ บัณฑิต จุลาสัย. บ้านไทย. 2544. หน้า 69.

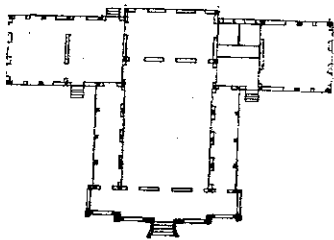
1

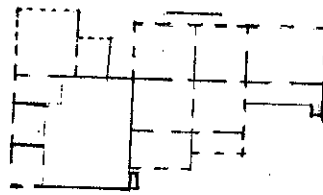
2

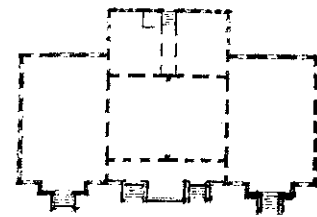
3

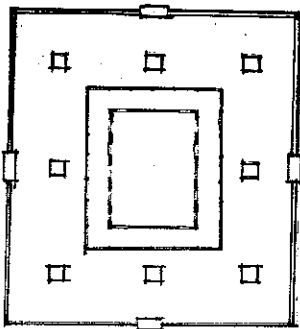
4

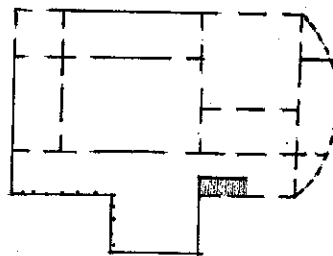
5

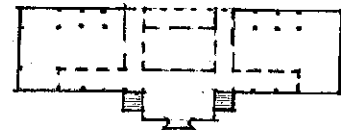
6

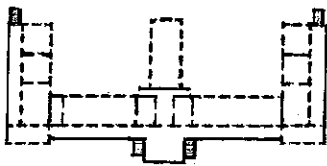
7

8

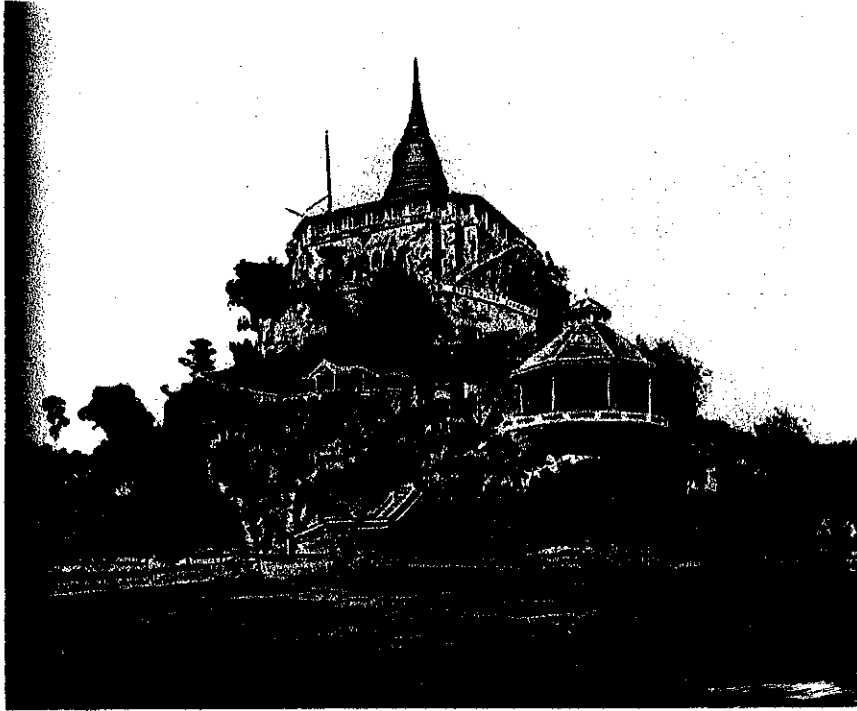
9

10

ภาพที่ 117 ผังพื้นอาคารบางส่วนในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออก

1. บ้านพักรับรองผู้บัญชาการ
มณฑลทหารบกที่ 12	6. ศาลมณฑลปราจีน
2. อาคารกองบัญชาการของ
ทหารฝรั่งเศส	7. พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร
3. ดิگฟองศรี	8. ดำหนักกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์(ชั้นสอง)
4. ศาลจังหวัดชลบุรีหลังเก่า	9. ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า
5. บ้านพักป่าไม้จังหวัดจันทบุรี	10. ศาลาว่าการมณฑลจันทบุรี (หลังที่ 2)

ภาพที่ 118 เรือนทรงกระโจมเชิงภูเขาทอง วัดสระเกศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเดียวกับตึกผ่องศรี ที่เกาะสีชัง จากหนังสือ Siam ภาษาเยอรมัน พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2442

ภาพที่ 119 ศาลจังหวัดชลบุรีเดิม

ปลูกสร้างมีความคำนึงถึงตำแหน่งตัวเรือนมากขึ้น อย่างเช่น ให้ถนนหรือแม่น้ำลำคลองอยู่ด้านหน้าอาคาร เพื่อใช้เป็นเส้นทางสัญจรตามการพัฒนาเมืองที่เปลี่ยนไป เช่น บ้านคุณอำเภอและคุณสุภา สมศรี ในเขตตำบลพลิ้ว หรือบ้านเลขที่ 131 หมู่ 1 ตำบลบางพระ สร้างเป็นอาคารเรือนแถวแบบชั้นเดียว หันด้านยาวออกสู่ถนน สำหรับทำการค้าเป็นต้น

เรือนสามัญชนแบบเครื่องสับ ในมณฑลปราจีนเขตเมืองชลบุรีเดิม เป็นเรือน 3 ห้อง (ยาว 2 ช่วงเสา) การใช้พื้นที่ภายในยืดหยุ่นได้ (อนกประสงค์) มีเนื้อที่โล่ง ๆ ต่อกัน ไม่นิยมแบ่งกันห้อง ส่วนมากเนื้อที่แบ่งเป็น 2 ส่วนหลักคือ เนื้อที่ส่วนตัว ได้แก่ ส่วนนอน และเนื้อที่ส่วนรวม ได้แก่ พักผ่อน รับประทานอาหาร ทำงานบ้าน โดยส่วนของห้องส้วมจะแยกจากเรือนนอน เรือนเครื่องสับแบบเรือนเดี่ยวมีขนาดไม่ใหญ่มาก จะเน้นตัวระเบียงมากกว่าแบ่งห้องพักอาศัย 11 ห้อง เช่น บ้านเลขที่ 6 หมู่ 4 ตำบลแสนสุข (บ้านหนองมนเดิม) หรือบางหลังแบ่งกันพื้นที่ส่วนตัวในตัวเรือนเป็น 2 ห้อง สำหรับเป็นห้องเช่นไหว้บรรพบุรุษ 1 ห้อง และห้องพักอาศัย 1 ห้อง เช่นบ้านคุณสมควร สมนวน ตำบลบ้านหนองมนเดิม ส่วนบ้านเลขที่ 38 หมู่ 2 ตำบลหนองข้างคอก มีการต่อเชื่อมพื้นที่ใช้สอยของเรือนชั้นเดียว ปลูกสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรือนสองชั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเรือนสองชั้นมีการแบ่งกันห้องเพิ่มขึ้น และกลุ่มเรือนหลังนี้มีความโดดเด่นได้แก่ มีชายคายื่นออกไปจากตัวเรือนมาราว 3 เมตรเศษ มีเสารับชายคา พื้นที่ส่วนนี้มีความโล่งและไว้เก็บเกวียน และสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งมักพบเห็นเรือนท้องถิ่นทำนองนี้ทั้งในเขตเมืองพนัสนิคมเดิม บริเวณเมืองระยอง และจันทบุรีด้วย

เรือนสามัญชนแบบรับอิทธิพลตะวันตก มีการแบ่งกันพื้นที่ภายในตามความนิยมในช่วงเวลานั้นที่แพร่หลายไปทั่วเขตเมืองและนอกเมืองกลายเป็นสิ่งแสดงถึงฐานะทางสังคม ความมีหน้าตา ผู้มีฐานะดีจะสร้างบ้านเรือนอย่างสวยงามด้วยเรือนขนาดใหญ่ พร้อมด้วยการตกแต่งด้วยไม้ฉลุอย่างวิจิตร เช่น บ้านคุณอำเภอ และ คุณสุภา สมศรี หรือถ้าเป็นเรือนแถว/ตึกแถว ทำการค้าในเมือง พื้นที่ใช้สอยจะเน้นเนื้อที่ทำการค้าทางตอนหน้า และพักอาศัยทางตอนใน แบ่งเป็นสองชั้น จะมีการแบ่งกันสัดส่วนพื้นที่ทางการค้า การพักผ่อนอยู่อาศัยและห้องบูชาบรรพบุรุษ (กรณีบ้านชาวจีน) ไว้ด้วยกัน บางหลังเป็นการผสมผสานแบบไทย จีน และตะวันตกในอาคารเดียวกัน เช่น กลุ่มอาคารเรือนแถวตำบลท่าหลวง ย่านการค้าเก่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ตึกแถวชั้นเดียวตรงข้ามป้อมเมืองละเซิงเทรา ริมถนนมรุพงษ์ และกลุ่มตึกแถวในตลาดตำบลหน้าเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

1.3 อาคารทางศาสนา อาคารส่วนใหญ่เป็นแบบแผนตามประเพณี พิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรมไม่มีอัตลักษณ์ในภูมิภาคนี้มากนัก มีลักษณะทำนองเดียวกับภาคกลาง หากจะมี

ภาพที่ 120 เรือนพื้นดินบ้านหนองมนเลขที่ 6 หมู่ 4 เมืองชลบุรี

ส่วนแตกต่างออกไปบ้าง มีปรากฏอยู่ในลักษณะส่วนย่อยของอาคาร เช่น ประตู หน้าต่าง เสา หน้าบัน เป็นต้น อาศัยการผสมผสานศิลปะต่างชาติ ตกแต่งประกอบเข้าไปจนพระอุโบสถมีศิลปลักษณะที่เรียกว่า “ศิลปะผสม” เช่น พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร ตำบลบางบริบูรณ์จังหวัดปราจีนบุรี อุโบสถวัดอัมพวัน จังหวัดนครนายก หรือใช้กลวิธีจิตรกรรมเขียนลายเส้นและสีตกแต่งบนซุ้ม ประตู หน้าต่าง แบบกระบวนจีน และแบบตะวันตก เช่น อุโบสถเก่าวัดทองกลาง อำเภอเมืองนครนายก อุโบสถเก่าวัดแหลมฉับ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี (เดิมเป็นเมืองบางละมุง)

รูปลักษณะและพื้นที่ใช้สอยของอาคารทางศาสนาในมณฑลปราจีนและจันทบุรี อาจพิจารณาในเรื่องของคุณค่าความเป็นกระบวนแบบของท้องถิ่นได้ ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างของขนาดที่เล็กกระทัดรัด พอเพียงและเหมาะสมกับจำนวนพระภิกษุและพุทธศาสนิกชนในช่วงเวลานั้นที่มีประชากรไม่มากนัก เช่น ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปรริ้ว (ละโว้) มีจำนวนประชากร 10,000 คน จันทบุรีมีประชากร 5,000 คน ขณะที่กรุงเทพฯ มีประชากร 541,000 คน จำนวนประชากรได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตชุมชนทางศาสนาได้พอสมควร เห็นถึงความเหมาะสมของขนาดอุโบสถกับจำนวนผู้ใช้ มีรูปแบบการตกแต่งแบบผสมผสานท้องถิ่น อิทธิพลต้นแบบจากเมืองหลวง และจากศิลปกรรมต่างวัฒนธรรม¹ เช่น อุโบสถเก่าวัดท่าแฉลบ อำเภอนายายอาม จังหวัดจันทบุรี อุโบสถเก่าวัดแหลมฉับ เป็นต้น

ผังบริเวณที่ตั้งอาคารทางศาสนามักเน้นอุโบสถเป็นพุทธสถานหลักไม่มีกลุ่มบริวารสถานอื่นใด นอกจากกุฏิหรือเจดีย์ตามขนาดของวัด กรณีเป็นอารามหลวง ผังบริเวณมีการวางกลุ่มเขตพุทธาวาส สังฆาวาส เขตปรกไว้อย่างสมบูรณ์ชัดเจน เช่น วัดปิตุลาธิราชรังสฤษฎิ์ อำเภอเมืองละโว้ สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และบูรณะในรัชกาลที่ 5 วัดบุปผาราม อำเภอเมืองตราด (สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาและมีการบูรณะมาหลายยุคสมัย : ผู้วิจัย) เป็นต้น

2. ผัง จากการสำรวจและพิจารณาจากภาพถ่ายเก่าของอาคารบ้านเรือน พบว่า อาคารเรือนแบบอิทธิพลตะวันตก มีโครงสร้างทำด้วยไม้และก่ออิฐถือปูน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความนิยมปลูกสร้างบ้านแบบเรือนไทยแบบเครื่องสับได้ลดความนิยมลงคงมีอยู่บ้างตามริมคลองแถบฝั่งไผ่ดำ คลองประเวศฯ คลองท่าไข่ ของมณฑลปราจีนในเขตตัวเมืองได้หันไปปลูกเรือนแบบตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ทั้งแบบเรือนไม้และเรือนตึก

¹ สุชาติ เถาทอง. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นตะวันออก. 2544. หน้า 236.

ภาพที่ 121 ชุมประตูปะทุโบสถ์ด้านหลังวัดท่าแคลง

เรือนไม้ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้ใช้รูปแบบของเรือนไทยแต่เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากการ
 ปรับแต่งขึ้นใหม่ โดยมีอิทธิพลตะวันตกเข้ามาผสมผสานด้วย ซึ่งเรือนไม้แบบนี้มีตั้งแต่รัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการพัฒนาต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เรือนไม้ที่จะกล่าวต่อไปในหัวข้อนี้จะเน้นบ้านไม้แบบอิทธิพลตะวันตก
 ส่วนเรือนไทยจะกล่าวถึงบ้างกรณีที่มีปัจจัยเกี่ยวข้องกัน) ฝาเรือนไม้มักเป็นฝาไม้กระดานตีเข้าลิ้น
 บังใบทางแนวนอน โดยใช้เคร่าตั้ง ไม้ใช้ฝาตีเข้าลิ้นบังใบตามแนวตั้งเพราะฝนอาจแทรกเข้าไปใน
 รอยต่อระหว่างแผ่นไม้รั่วเข้าภายในห้องได้ มีเรือนบางหลังตีฝาเข้าลิ้นบังใบทางแนวนอนไว้ภายใน
 และใช้คร่าวไม้ดาตารางสี่เหลี่ยมอยู่ภายนอก เช่น ตัวเรือนชั้นสองและสามของจวนเรลิตังค์กัมปอร์ต
 อำเภอเมืองตราด ต่อมาจึงเริ่มเอาคร่าวไม้ไว้ภายในตัวเรือน เอาฝาทางนอนไว้ข้างนอก และตามมุม
 ที่ฝาผนังมาชนเสา มักมีไม้แผ่นทางตั้งตีหุ้มเสาประกับทั้ง 2 ด้านของมุมตัวเรือนตั้งฉากกัน
 ด้านละแผ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีฝาไม้รูปแบบอื่น ๆ แต่ใน
 มณฑลปราจีนและจันทบุรีไม่พบหลักฐาน

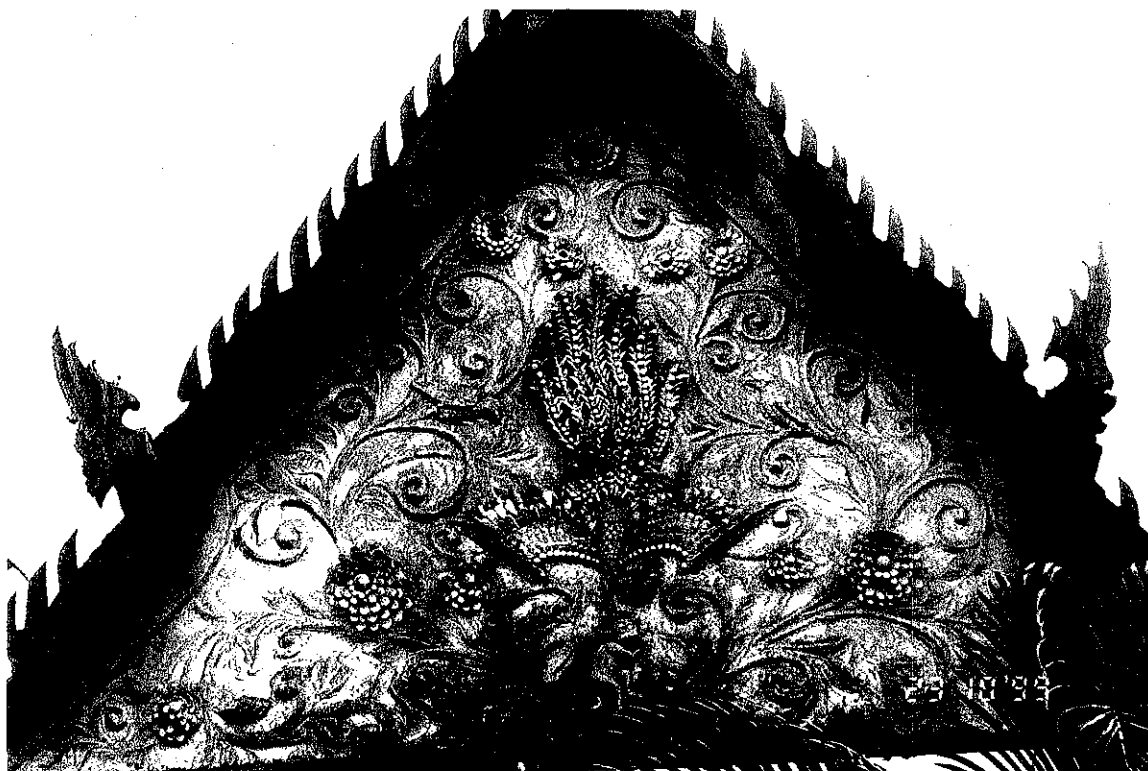
ลักษณะเรือนไม้ทรงจั่วในมณฑลจันทบุรี ปลูกสร้างกันมากในเขตตลาดเมืองจันทบุรี
 และแถบริมแม่น้ำจันทบุรีด้านหน้าวัดโบสถ์เมือง และ โบสถ์วัดโรมันคาทอลิก มีทั้งเรือนชั้นเดียว
 และสองชั้น ฝาเรือนนิยมใช้ฝาตีลิ้นตามแนวตั้งและแนวนอนผสมกัน รูปลักษณะของเรือนไม้ได้
 ลัดส่วนคล้ายเป็นฝีมือช่างไม้เมืองจันทบุรีคิดทำขึ้นเอง มีแบบรูปต่างจากเมืองอื่นในภูมิภาคนี้

อาคารปูน : ผนังภายนอกและภายในส่วนใหญ่เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี บาง
 หลังผนังภายนอกฉาบปูนเซาะร่องเป็นแนวทางนอนเป็นระยะ ๆ รอบอาคาร เช่น ศาลาว่าการ
 จังหวัดชลบุรีหลังเก่า หรือเป็นผนังฉาบเรียบมีลวดลายปั้นปูนตามแนวเสา แนวเพดาน และบน
 ผนัง เช่น อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์หรือพระอุโบสถวัดแก้วพิจิตรมีความงดงามไม่แพ้กัน ผนัง
 ภายในตัวอาคารมีความสำคัญและการก่อสร้างที่ประณีต มักตกแต่งส่วนล่างของผนังจากพื้นขึ้นไป
 คู่ฝาเพดาน ด้วยลวดลายปูนปั้น ทำเสาหลอกเซาะร่องตรงผนังลือไปกับแนวเสาเดิม หัวเสาทำปั้น
 ปูนแบบกรีกหรือโรมัน เช่น อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร และ ภายในพระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร
 เป็นต้น

3. ประตูและหน้าต่าง ในขณะประตูหน้าต่างของเรือนไม้ไทยยังถือรูปแบบประเพณี
 เดิม เป็นแผ่นไม้กระดานเรียบไม่มีอกเสา (กรณีเรือนไทยท้องถิ่น) และบานเปิดเข้าภายในตัวเรือน
 รูปแบบมีลักษณะคล้ายกัน ส่วนเรือนไม้และอาคารตึกแบบอิทธิพลตะวันตกได้มีพัฒนา
 รูปแบบประตูและหน้าต่างเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ มากดังนี้

ภาพที่ 122 ชุ่มประตูดุโบสถด้านหน้าวัดราชบัลลังก์ ตำบลทางเกวียน เมืองระยอง

ภาพที่ 123 หน้าบันพระอุโบสถวัดลุ่มมหาชัยชุมพล เมืองระยอง มีรูปลักษณะคล้ายกับหน้าบันของวัดแหลมฉิ่ง วัดศาลาล้อม สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

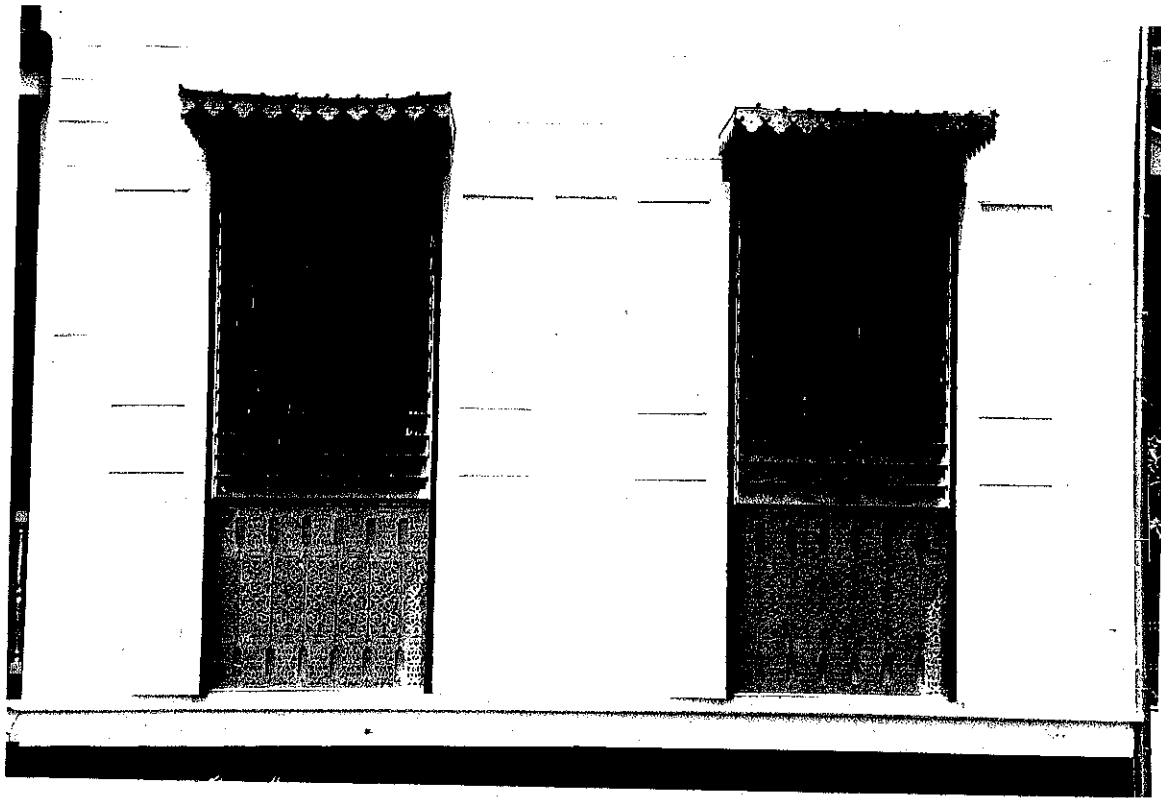
ภาพที่ 124 หุ่นทรงมงกุฎ และหลังคาโดม อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

ประตู : ส่วนมากเป็นบานไม้เปิดคู่ ลูกฟัก ไม้กระดานคูด้านเดียวหรือ 2 ด้าน ลูกฟักบานเกล็ดไม้หรือแบบผสมผสานทั้ง 2 ชนิดในบานเดียวกัน มักแบ่งเป็น 2 หรือ 3 ตอน ขนาดของบานรวมทั้งวงกบประมาณ 1.00 – 1.20 เมตรต่อหนึ่งคู่ สูงประมาณ 2.40 เมตร อาจมีบานประตูพื้ยกันผนังบางส่วนที่ต้องการเปิดโล่งถึงกันได้ตลอดหรือใช้พื้นที่ส่วนหน้าของตัวเรือน/อาคารเป็นร้านค้า เช่น บ้านพักป่าไม้จังหวัดชลบุรี บ้านพักรับรองผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 12 จังหวัดปราจีนบุรี และบ้านคุณอำเภอและคุณสุภา สมศรี อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี มีทั้งบานชนิดลูกฟักไม้ทึบและบานเกล็ด ประตูของอาคารบางแห่งมีบานขนาดใหญ่สูงราว 3 เมตรเศษ และมีการแกะสลักเป็นลวดลายอย่างงดงาม เช่น อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร อำเภอเมืองปราจีนบุรี

หน้าต่าง : ส่วนมากเป็นหน้าต่างไม้บานเปิดคู่ มีทั้งชนิดลูกฟักไม้และลูกฟักบานเกล็ด ไม้มักแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนล่างของบานเปิดเป็นบานกระทุ้งเปิดออกจากตัวบานอีกชั้นหนึ่งได้โดยใช้ขอรับขอสับ หน้าต่างบานยาวที่เรียกว่า เฟรนช์วินโดว์ (French Windows) มีการนำมาใช้กับเรือนพักอาศัย เช่น บ้านพักเทศบาลมณฑลจันทบุรีเดิม (จนผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีปัจจุบัน) ในรายละเอียดของเรือนบ้านพักเทศบาลมณฑลจันทบุรีเดิม ไม่ได้ให้รายละเอียดและวิเคราะห์ได้มากในการวิจัยเนื่องจากไม่สามารถเข้าไปสำรวจภายในตัวเรือนได้ ด้วยจำกัดระเบียบทางราชการ แต่ตัวเรือนหลังนี้จัดได้ว่าเป็นเรือนพักอาศัยแบบอิทธิพลตะวันตกที่มีความสมบูรณ์และสวยงามมากหลังหนึ่งในมณฑลจันทบุรี สร้างใน พ.ศ.2453 ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขนาดของบานหน้าต่างทั่วไปของวงกบสูงราว 1.50 – 1.60 เมตร ห้องด้านหน้าจั่วอาจมีหน้าต่างหรือผนังบานเกล็ดไม้ตลอดทั้งช่วง ส่วนด้านอื่นอาจมีหน้าต่างช่วงเสาละ 1 คู่ หรือเต็มตลอดทั้งช่วงขึ้นอยู่กับการใช้งานของเรือนหลังนั้น

4. ช่องระบายอากาศ ช่องระบายอากาศของสถาปัตยกรรมในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออกส่วนนี้ ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่มีคุณค่าและความงามอันโดดเด่นของอาคารแต่ละหลัง ซึ่งแต่ละแห่งมีกระบวนแบบของลวดลายลวดต่างๆ กันไป ส่วนที่เป็นกรอบอยู่เหนือหน้าต่าง ประตู มักเป็นบานเกล็ดไม้ตีคดตาย หรือไม้ฉลุโปร่งลวดลายต่างๆ ความยาวช่องระบายอากาศจะเท่ากับประตูหรือหน้าต่าง อีกแบบหนึ่งเป็นช่องระบายอากาศตอนบนของผนัง (ใต้ฝ้าเพดาน) เป็นช่องแคบๆ ยาวตลอด แต่ละด้านของตัวบ้าน มักเป็นไม้ฉลุและ/หรือบางส่วนมีการแกะสลักลวดลายด้วย บางแบบใช้ไม้ระแนงตีตารางสี่เหลี่ยม ตีตารางทะแยงแบบขนมเปียกปูนหรือไม้ตีเว้นช่องเพื่อให้ลมพัดผ่านเข้าสู่ภายในตัวเรือนระบายความร้อนใต้ฝ้าเพดานอีกชั้นหนึ่ง

5. หลังคา หลังคาส่วนใหญ่มักเป็นทรงมนิลาและทรงปั้นหยา หรือทั้งสองผสมกัน มีรูปทรงเปลี่ยนไปตามผังพื้นของอาคารหรือเรือนซึ่งส่วนมากจะเป็นผังพื้นรูปสี่เหลี่ยม มีรูปอื่นบ้างแต่

ภาพที่ 125 หน้าต่างแบบบานยาวหรือเรียกว่า เฟรนช์วินโดว์ (French Windows)

เป็นส่วนน้อย (ดูตารางที่ 1) หลังคาเป็นทรงปั้นหยา หรือมนิลา ที่มีด้านจั่วหักมุมเฉียงลงมาเล็กน้อย (Half - Hip - Roof) เพื่อกันฝนให้กับช่องระบายอากาศที่หน้าจั่ว ซึ่งมักทำเป็นเกล็ดไม้โดยส่วนนี้ช่วยแก้ปัญหาเรื่องการซึมของน้ำฝนที่สันหลังคาตรงรอยต่อระหว่างไม้ป็นลมปิดจั่วกับโครงหลังคาด้วย¹ รูปแบบหลังคานี้พบมากในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่น บ้านพักป่าไม้จังหวัดจันทบุรี บ้านพักผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรี เป็นต้น

หลังคาอาคารตึกมักเน้นหลังคาเป็นส่วนหนึ่งของตัวบ้าน มีการอวดผืนหลังคาที่นิยมใช้แบบทรงปั้นหยาและมนิลา หรือแบบผสมกัน กรณีมีผังพื้นที่ซับซ้อนผืนหลังคาจะเปลี่ยนรูปตามไปด้วย เช่น เป็นทรงปั้นหยาต่อกับหลังคาผืนอื่น ๆ ที่เป็นทรงปั้นหยาด้วยกัน หรือทรงมนิลาตรงจั่วด้านหน้าตลอดจนมีทรงโดมแทรกอยู่บางส่วนของผืนหลังคา ส่วนแบบทรงกลมยกเป็นรูปโดม พบเพียงแห่งเดียวที่ตึกพองศรีบนเกาะสีชัง หลังคาทั้งเรือนไม้และตึกส่วนใหญ่มุ่งกระเบื้องซีเมนต์ (กระเบื้องว่าว)

6. การตกแต่ง การตกแต่งของสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเนื่องถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นองค์ประกอบของอาคาร/เรือนที่โดดเด่นทั้งเรือนไม้และอาคารตึกสิ่งที่เห็นได้ คือ มีการใช้ไม้ฉลุติดชายคาโดยรอบที่ขอบกันสาดของส่วนที่ยื่นออกมาเหนือประตูหน้าต่าง มีสันหลังคาหน้าจั่ว (มีหลักฐานเหลืออยู่) และมุขหน้ามีช่องระบายอากาศตรงส่วนต่าง ๆ ขอบลูกกระเบียง และส่วนกันแดดตอนบนของกระเบียงติดกับเพดานจะมีแผ่นไม้ฉลุติดระหว่างช่วงเสา ช่วยกันแดดกันฝน อีกทั้งบ้าน/อาคารบางหลัง มีการตกแต่งบริเวณไม้ค้ำยันด้วย

สำหรับอาคารตึกองค์ประกอบหลายส่วนคล้ายเรือนไม้ มีส่วนต่างไปบ้างได้แก่ มีการใช้ลวดลายปูนปั้นเหนือหรือใต้หน้าต่าง และบนผนังบางส่วนมีการใช้เสาหลอก หรือเสาอิงประกบกับผนังอาคาร โดยมีหัวเสาแบบกรีกและโรมัน อันเป็นการนำแบบอย่างบางประการของยุคนีโอ-คลาสสิก (Neo-classic) มาใช้ หรือแบบนีโอเรอเนสซองส์ (Neo-Renaissance) ที่เป็นแบบนิยมกันทั่วไปในการก่อสร้างสถานที่ราชการในกรุงเทพฯ และตามจังหวัดต่าง ๆ ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ศาลว่าการมณฑลปราจีน ศาลว่าการมณฑลจันทบุรี ศาลจังหวัดชลบุรี ศาลว่าการจังหวัดชลบุรี อาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร เป็นต้น นอกจากนี้การตกแต่งอาคารบางหลังนิยมนำศิลปะของชาติต่าง ๆ มาผสมผสานลงบนส่วนต่าง ๆ ของอาคาร ทั้งลวดลายปูนปั้นตกแต่งสี ภาพปูนเปียก และการหล่อเป็นต้น ทำให้ตัวอาคารพระอุโบสถมีความ

¹ ผุสดี ทิพทัส. บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ 2 : รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411 – 2453) 2546.

ภาพที่ 126 ภาพแกะสลักรูปนูนต่ำและแกะสลักลอยบนบานเฟี้ยม บ้านเลขที่ 131 หมู่ 1 ตำบลบางพระ

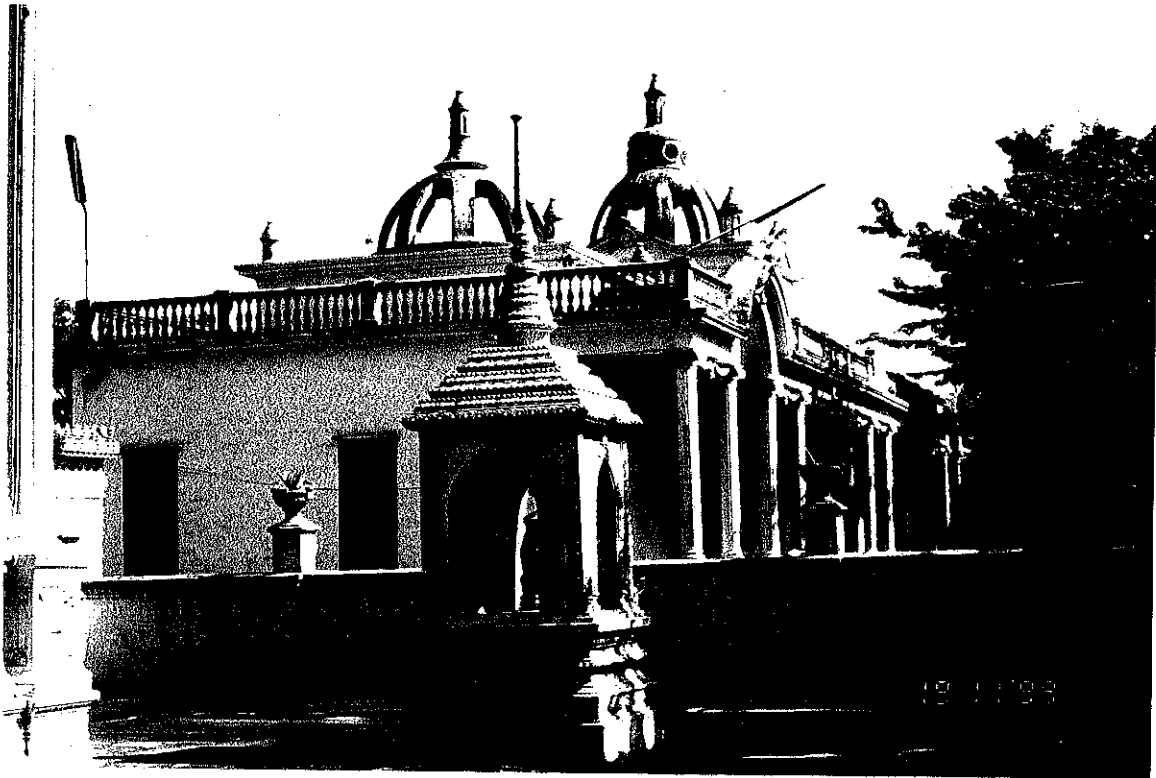
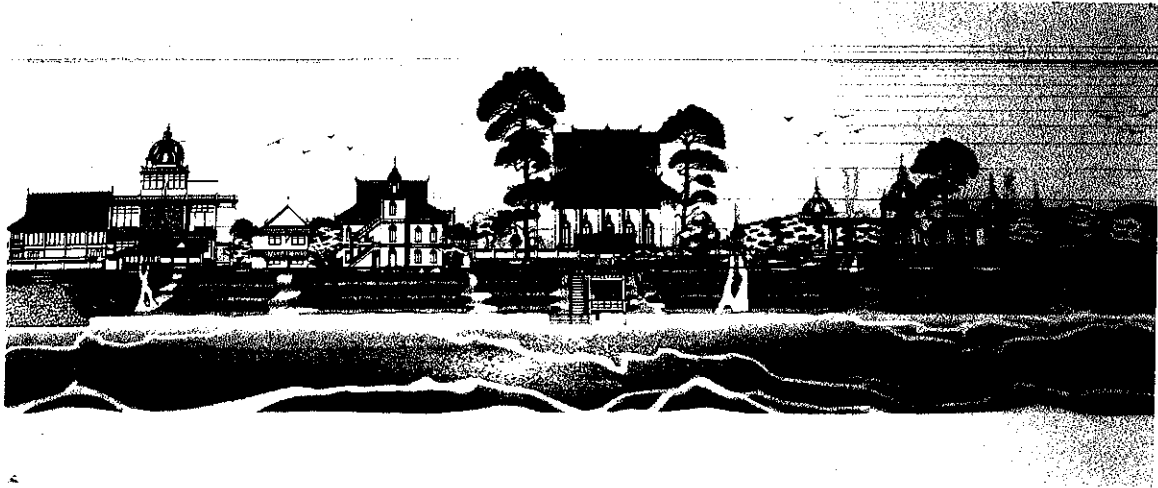
งคามและอสังหาริมทรัพย์ ต่อมากระบวนแบบอันโดดเด่นนี้ได้ให้อิทธิพลต่อเขตจังหวัด
ใกล้เคียง เช่น พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร อำเภอเมืองปราจีนบุรี พระอุโบสถวัดอัมพวัน อำเภอ
บ้านนา จังหวัดนครนายก เป็นต้น

ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5

จากการสำรวจอาคารบ้านเรือนที่ถูกสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอำเภอเมืองเก่าของมณฑลปราจีน
และมณฑลจันทบุรี ตั้งแต่เริ่มตั้งมณฑลเทศาภิบาลจนถึงเลิกมณฑลเทศาภิบาล ระหว่าง
พ.ศ.2437 – 2476 (มณฑลจันทบุรีเลิก พ.ศ.2475) พบว่าอาคาร/เรือนร่วมสมัยในช่วงที่เริ่มจัดการ
ปกครองตามระบอบใหม่ ในช่วงข้างต้นมีสภาพสมบูรณ์ สามารถใช้เป็นหลักฐานปฐมภูมิได้เป็น
อย่างดี อีกทั้งหลักฐานจากภาพถ่ายอาคารบ้านเรือนและการทำแผนที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในมณฑลของภาคตะวันออก
เป็นหลักฐานช่วยการวิเคราะห์ ดีความ สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ได้แม่นยำขึ้น โดยใช้กรณี
ศึกษาจาก บ้านพักข้าราชการ อาคารสาธารณะ พระราชวัง เรือนสามัญชน และอาคารทางศาสนา
ได้ข้อวิเคราะห์ดังนี้

1. เรือนไม้ สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลเทศาภิบาลของภาคตะวันออกถ้า
พิจารณาในภาพรวม มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะบ้านเรือน
ปลูกสร้างในเขตรอยต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดฉะเชิงเทรา ในมณฑลปราจีนชุมชนบริเวณนี้
จะปลูกสร้างเรือนริมน้ำ บนบก และเรือนแพ รูปลักษณะของตัวเรือน วิธีการวางตัวเรือนลงในผัง
บริเวณ มีคตินิยมแบบเดียวกับกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งรูปแบบเรือนแถบนี้ยังมีขนาด
สัดส่วน ความประณีต ได้ลักษณะตามบรรทัดฐานของเรือนไทยส่วนกลาง ซึ่งถ้าพิจารณาวิเคราะห์
เรือนไม้แบบเดียวกันนี้ในเมืองชลบุรี บริเวณบ้านหนองมน อำเภอบางพระเดิม จะเห็นโครงสร้าง
ของตัวเรือนมีความต่างออกไป เช่น มีการตัดส่วนชานออก พื้นเรือนเตี้ย (ราวเมตรเศษ) หลังคา
สร้างคลุมตัวเรือนและระเบียงต่อเนื่องเป็นพื้นเดียว รูปลักษณะตัวเรือนไม้ได้ส่วนถ้าใช้เกณฑ์การ
ปลูกสร้างตามคตินิยมแบบเดียวกัน

มณฑลจันทบุรีมีระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 300 กิโลเมตร ด้วยระยะที่ใกล้
ศูนย์กลางการปกครอง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณในเมือง และนอกเมืองจันทบุรี หาก
พิจารณาผาด ๆ มักเป็นอาคารบ้านเรือนมีแบบอย่างทำนองเดียวกับกรุงเทพฯ แต่ถ้ามุ่งพินิจใน
รายละเอียดตัวเรือนไม้จะมีโครงสร้าง สัดส่วน ต่างจากเรือนไม้แบบภาคกลาง เช่น รูปทรงจั่วค่อนข้าง
เตี้ย ฝาเรือนนิยมใช้การตีฝาเข้าลิ้นตามแนวนอนหรือแนวตั้งสลับกัน (แทนฝาประกน/ฝาผูกฟัก)

ภาพที่ 127 ภาพถ่ายเส้นแสดงทัศนียภาพวัดแก้วพิจิตร (ภาพบน) และโรงเรียนหนังสือไทยธรรม
นักธรรมบาลี (ภาพล่าง)

โดยมีวิธีการก่อสร้างแบบจีนและตะวันตกผสมผสานกัน ในบริเวณศูนย์กลางเมืองหรือย่านธุรกิจการค้า จะพบกลุ่มบ้านเรือน 2 ชั้น และชั้นเดียวดังกล่าวปลูกสร้างในพื้นที่เดียวกันอย่างแออัด ไม่คำนึงถึงทิศและการวางตำแหน่งตัวเรือนในผังบริเวณ

ลักษณะเด่นของเรือนไม้แบบท้องถิ่นจากการวิเคราะห์พบส่วนองค์ประกอบของตัวเรือนในส่วนปลีกย่อยที่แตกต่างกัน ตามทำเลที่ตั้งอย่างเช่น บ้านเรือนตั้งอยู่บนพื้นที่ระดับสูง และถัดจากชายฝั่งทะเลเข้ามาเล็กน้อย กลุ่มเรือนพักอาศัยบริเวณนี้นิยมยกระดับพื้นเรือนไม่สูงมากนัก ด้วยเหตุผลว่า เพื่อให้เกิดความมั่นคงเมื่อยามมีพายุหรือลมแรงจากทะเล เป็นการปรับรูปแบบตัวเรือนให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและกับทำเลที่ปลูกเรือน อีกทั้งด้านข้างของเรือนจะต่อชายคายื่นออกไปอีกประมาณ 1 ช่วงเสา มีเสารองรับตามความยาวเป็นช่วง ๆ ทำให้เกิดพื้นที่ว่างในส่วนต่อเติมมากขึ้น ชาวบ้านมักอาศัยเนื้อที่ส่วนนี้สำหรับจอดเกวียน เนื่องจากเกวียนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีขนาดใหญ่กว่าเกวียนธรรมดา จึงไม่สามารถอาศัยเนื้อที่ว่างใต้ถุนเรือนเหมือนที่อื่น ๆ ได้ ลักษณะเด่นนี้พบได้ที่เมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม และเมืองระยอง* แม้ว่าโครงสร้างของตัวเรือนไม้ท้องถิ่นไม่สมบูรณ์ตามเกณฑ์ และมีคุณค่าทางศิลปะถึงระดับ “แม่ศิลปะ” (great mother art) คือมีความหยาบ มีความมั่นคง เป็นผลงานประเภทยิ่งใหญ่ แบบเดียวกับอากาศในเมือง แต่เรือนท้องถิ่นได้สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน และหลักองค์ประกอบแบบชาวบ้านที่มีสำนึกและประสบการณ์ในการสร้างเรือนอีกมิติหนึ่งและเป็นความสำนึกต่อการเข้าถึงความงาม ที่ต่างไปจากกฎเกณฑ์ตามบรรทัดฐานของเมืองหลวง¹ เช่น เรือนเลขที่ 38 หมู่ 2 ตำบลหนองข้างคอก อำเภอเมืองชลบุรี

2. อาคารปูน จากการสำรวจและศึกษาพบอาคารทางศาสนามีรูปลักษณะโดดเด่นกว่าอาคารประเภทอื่นคือ มีอัตลักษณ์ของตนเอง มีความสอดคล้องกับชุมชนและท้องถิ่น อย่างเช่น พระอุโบสถหรืออุโบสถ ในท้องถิ่นต่างๆ มีขนาดสัดส่วนพอเหมาะพอดีกับอัตราส่วนของประชากรในชุมชนและจำนวนพระภิกษุที่จำพรรษาอยู่ในวัด อีกทั้งรูปแบบของอุโบสถเองก็มีลักษณะแบบเรียบง่าย ตกแต่งบ้างในส่วนที่จำเป็นไม่มากหรือน้อยเกินไป มีการผสมผสานพหุลักษณะของศิลปะต่างวัฒนธรรมได้อย่างลงตัวและกลมกลืน ปรากฏศิลปะลักษณะแบบท้องถิ่นที่น่าสนใจ อีกทั้งสะท้อนถึงความศรัทธาของช่างพื้นถิ่นที่มีต่อพุทธศาสนาอย่างจริงใจอันเป็นคุณค่า

* เรือนไม้ที่นิยมสร้างเป็นกลุ่มเรือนประกอบอาชีพทำสวนผลไม้

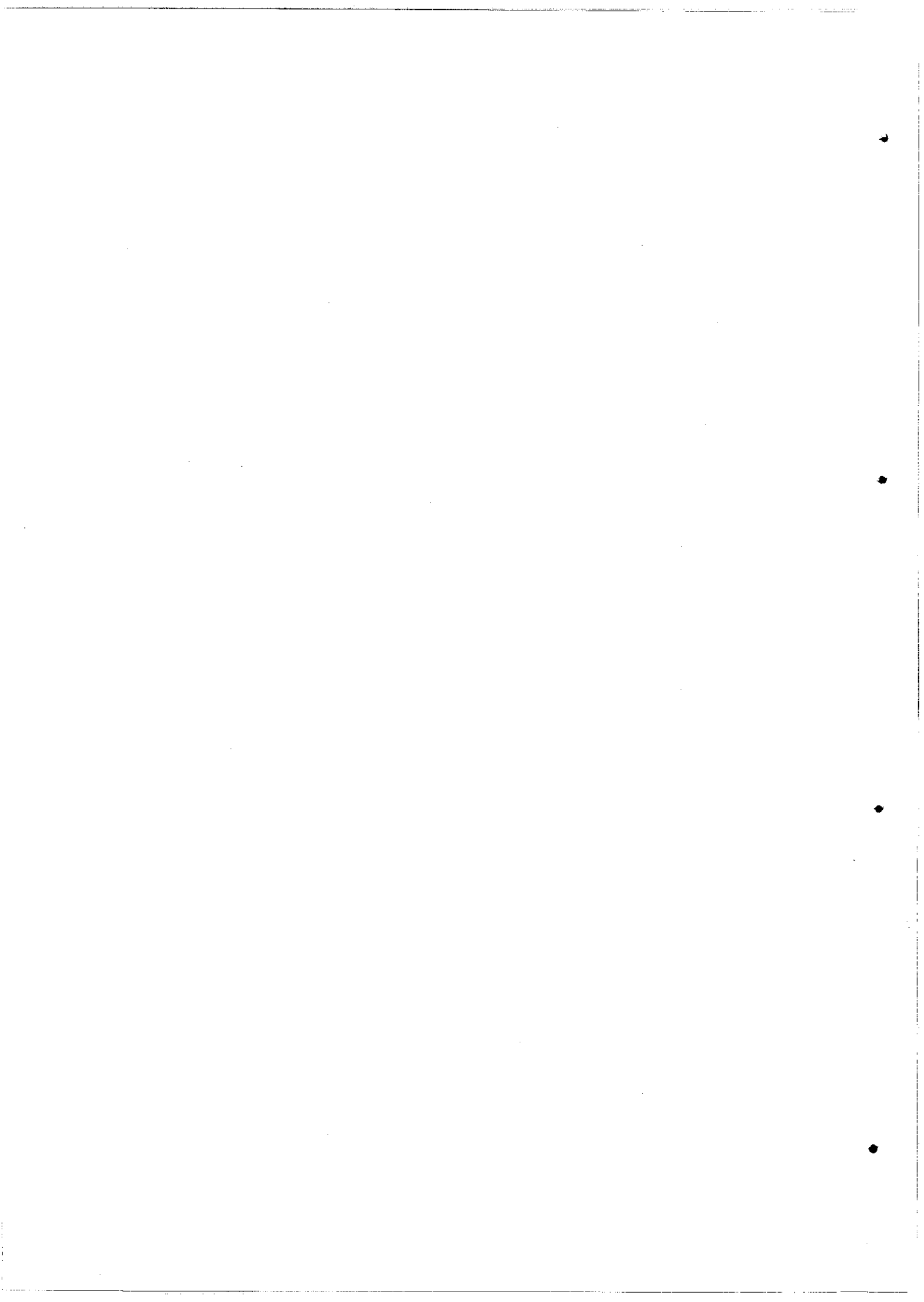
¹ สุชาติ เถาทอง. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2544. หน้า 239.

ภาพที่ 128 เรือนพื้นดินแบบชั้นเดียวสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และเรือนสองชั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำบลหนองข้างคอก
เมืองชลบุรี

บริสุทธิ จะใช้ทรัพย์สิน เงินทองมาแลกไม่ได้ เช่น พระอุโบสถหลังเก่าวัดท่าแฉลบ พระอุโบสถหลังเก่าวัดคลองน้ำเค็ม อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี

ความพิเศษของอาคารกลุ่มนี้อยู่ที่รู้จักใช้การตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นและลายเขียนสีลงไปบนองค์ประกอบต่างๆ ของอาคารให้สัมพันธ์กับรูปทรงโครงสร้างแบบกระทัดรัด ซึ่งมีทั้งกระบวนไทย จีน และตะวันตกผสมผสานกัน เช่น ชุ่มประตู่ ตัวชุม วงกบเป็นแบบไทย แต่ลวดลายประกอบภายในชุมและส่วนอื่นอาจเป็นกระบวนจีนหรือตะวันตกเป็นต้น หรือบางวัดอาจใช้เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาแบบตะวันตกทั้งหมดก็มี เช่น อุโบสถเก่าวัดราชบังลังก์ อำเภอเมืองระยอง และอุโบสถเก่าวัดแหลมฉบัง เป็นต้น กรณีเป็นวัดหลวงตัวอาคารมีขนาดใหญ่ พระอุโบสถจะได้รับการออกแบบตกแต่งเป็นพิเศษทั้งภายนอก และภายในให้ผสมกลมกลืนกันไม่เว้นแม้แต่พระประธานในโบสถ์มีการออกแบบ แสดงความเป็นธรรมชาติ มีกล้านเนื้อเป็นตะวันตกด้วย เช่น พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร

บทที่ 5

บทสังเคราะห์ : สรุป

หลังจากได้ศึกษารายละเอียดต่าง ๆ จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (บทที่ 2) รายละเอียดสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ที่เป็นกรณีศึกษา (บทที่ 3) ในมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี จำนวน 33 หลัง ประกอบด้วย

- พระราชวัง	จำนวน	3 หลัง
- อาคารสาธารณะ	จำนวน	14 หลัง
- บ้านพักข้าราชการ	จำนวน	6 หลัง
- เรือนสามัญชน	จำนวน	5 หลัง
- อาคารทางศาสนา	จำนวน	5 หลัง

นำมาวิเคราะห์ลักษณะเด่นสถาปัตยกรรมจากการศึกษาดังนี้

- ลักษณะทางกายภาพของแหล่งที่ตั้งโดยภาพรวม
- ลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลของภาคตะวันออก
 - พื้นที่ใช้สอยภายในตัวอาคาร / เรือนและส่วนเกี่ยวเนื่อง
 - ผนัง
 - ประตูและหน้าต่าง
 - ช่องระบายอากาศ
 - หลังคา
 - การตกแต่ง
- ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5

และเพื่อให้การวิจัยมีความสมบูรณ์ในบทสังเคราะห์สรุปสุดท้ายผู้วิจัยมีประเด็นของการหาคำตอบดังนี้

1. สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี มีความเหมือนหรือแตกต่างกัน
2. มีการรับอิทธิพลจากตะวันตก และ/หรือของวัฒนธรรมท้องถิ่นในช่วงเวลาเดียวกันหรือไม่
3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5

4. รูปลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 กับความน่าจะเป็นในการสืบสานและพัฒนา

5. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรีมีความเหมือนหรือแตกต่างกัน

ชุมชนในภาคตะวันออกมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ค้นพบร่องรอยชุมชนโบราณในบริเวณที่ราบชายทะเลและพื้นที่ใกล้เคียงบริเวณตอนในของภาคได้แก่ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น ต่อมาได้มีการค้นพบชุมชนโบราณก่อนสยามประเทศในภูมิภาคนี้หลายแห่ง ตั้งแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความเจริญของบ้านเมืองในชุมชนแถบนี้ โดยมีเมืองปราจีนบุรีและจันทบุรีเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญ เรื่องราวของชุมชน บ้านเมืองในบริเวณนี้ระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 20 ไม่ปรากฏหลักฐานเด่นชัดจนถึงราวพุทธศักราช 2309 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินเดินทัพมาสู่จันทบุรี เพื่อระดมกำลังผู้คนกลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยา หลังจากถูกกองทัพพม่ายึดครอง โดยเหตุผลสำคัญในการเลือกเดินทัพมายังหัวเมืองชายทะเลตะวันออก มีสาเหตุหลายประการ แต่มีบางข้อช่วยให้ผู้คนรับรู้ดินแดนบริเวณเมืองชายขอบนี้เพิ่มขึ้น อาทิ

..... หัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นพื้นที่มีอาหารสมบูรณ์ ถ้าข้าวปลาไม่เพียงพออีกอาจหาซื้อได้จากดินแดนเขมรซึ่งอยู่ใกล้เคียง อีกทั้งบรรดาพ่อค้าเงินได้เดินทางเข้ามาค้าขายยังบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกแทน โดยเฉพาะในแถบเมืองจันทบุรีและตราด เมื่อพ่อค้ายอมรับในอำนาจของพระองค์ก็ยอมทำให้สามารถเพิ่มพูนรายได้ โดยการเก็บภาษีอากร และอาจจะซื้ออาวุธได้ เพราะอยู่ติดกับชายทะเล¹

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พ.ศ.2325 - 2394 ไม่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับภาคตะวันออกมากนัก มีแต่โปรดเกล้าฯ ให้กวาดต้อนผู้คนชาวเวียงจันทร์มาตั้งอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่เคยถูกพม่ากวาดต้อนเอาราชฎไปจนเป็นเมืองร้าง เช่น เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา และกวาดต้อนชาวไทยมุสลิมจากปัตตานีหลังศึกเมืองถลาง พ.ศ.2328 มาไว้ยังเมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทราอีกด้วย จากนิราศเมืองแกลงบางตอนของสุนทรภู่

¹ พลับพลึง มูลศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

ได้ช่วยให้มองเห็นบ้านเมืองฉะเชิงเทราในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้น โดยเฉพาะชุมชนริมแม่น้ำลำคลองที่สุนทรภู่ผ่านไปเช่น บางสมัคร บางมังก บางเหี้ย บางบ่อ บ้านระกาด เป็นต้น ชื่อหมู่บ้านปรากฏในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ปัจจุบันยังคงเรียกชื่อ ดังกล่าวอยู่ อีกทั้งช่วยให้มองเห็นภาพบ้านเรือนในเมืองฉะเชิงเทรา แต่ก่อนมีแต่ป่าและท้องทุ่ง และมีสิ่งสารพัดนานาชนิดอาศัยอยู่ มีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมน้ำห่าง ๆ กัน มีศาลเจ้าและชุมชน ชาวจีนอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณบ้านบางมังก* (อำเภอบางปะกง)

การปกครองพื้นที่แบบเดิมของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือจะขอเรียกในที่นี้ว่าเป็นระบบการปกครองในส่วนภูมิภาคนั้น มีลักษณะสำคัญคือ อาณาจักรไทยมิได้เป็นดินแดนที่มีการรวมกันเป็นปึกแผ่น (Unitary State) ด้วยกลไกของระบบบริหาร เจ้าเมืองมีอำนาจปกครองตนเอง ยิ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางมากเท่าใด ก็ยิ่งมีอิสระในการปกครองมากขึ้น เท่านั้น ระบบแขวง ตำบล และหมู่บ้าน ที่อยู่ห่างไกลออกไปจากตัวเมือง มีลักษณะความสัมพันธ์อย่างหลวม ๆ กับตัวเมือง หน้าที่ของเจ้าเมืองและขุนนางเน้นการปกครองที่แสดงถึงการมีคุณธรรม ปฏิบัติตามระเบียบพิธีการต่าง ๆ ทางศาสนา¹

ในปี พ.ศ.2394 – 2453 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคหัวเลี้ยว หัวต่อ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยุคสยามใหม่ มีการเปลี่ยนแปลง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศมาก มีการเปิดรับวิทยาการสมัยใหม่และความเจริญตามแนว ตะวันตก ซึ่งการยอมรับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก เป็นวิถีทางให้สยามรอดพ้นจากลัทธิ จักรวรรดินิยม มีการเปิดประเทศและติดต่อกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง มีส่วนให้เมืองชลบุรี เป็นที่รู้จักในหมู่ชาวต่างชาติ อีกทั้งชลบุรีเป็นเมืองชายทะเลอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “อ่าวสีลา” ได้กลายเป็นที่พักตากอากาศ และพักผ่อน ของเจ้านายชั้นสูงชาวสยามและชาวต่างชาติ แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เคยเสด็จประพาสและประทับค้างแรมที่อ่าวสีลาหลายครั้ง “โปรดว่าอากาศดี” นอกจากนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ยัง เสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ ของภาคตะวันออกตอนบนและตอนล่างอีกหลายหน เช่นเมืองปราจีนบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองจันทบุรี เมืองตราด เป็นต้น และการเสด็จประพาสแต่ละครั้ง

* คูนิราศเมืองแกลงในชีวิตและงานสุนทรภู่ องค์การคำคุณุสภเป็นผู้พิมพ์จำหน่าย

¹ วิไลเลขา ถาวรณสาร. ขนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. 2545. หน้า 101.

พระองค์ได้มีโอกาสเยี่ยมเยียนราษฎร และรับรู้ถึงปัญหาของบ้านเมืองไปพร้อมกันด้วย ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกมั่นใจ และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ ในขณะที่เดียวกับที่รู้สึกถึงส่วนหนึ่งในการปกครองมากกว่าแต่ก่อน¹

ยุคสยามใหม่ (พ.ศ.2411 – 2453) จึงเป็นช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคตะวันออกนี้หลาย ๆ ด้าน สิ่งที่ยังมองเห็นเป็นรูปธรรมทางการปกครองก็คือ มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองประเทศเป็นแบบ “เทศาภิบาล” มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองหลวง จากเดิมที่เคยมีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองดูแล เป็นการบริหารแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางแบบตะวันตกซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาประยุกต์ใช้ โดยนำแบบอย่างการปกครองเทศาภิบาลมาจากการปกครองของอังกฤษในพม่าและมลายู ซึ่งกำหนดให้ความรับผิดชอบในการปกครองระบบเทศาภิบาลอยู่ในมือของข้าราชการในระดับที่เรียกว่า “ข้าหลวงมณฑล ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน”

การปกครองระบบเทศาภิบาล มีหลักการสำคัญอยู่ที่รัฐบาลกลางจะเป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวงคณะกรรมการข้าหลวง และผู้ว่าราชการจังหวัดออกไปปกครองในส่วนภูมิภาคที่จัดแบ่งออกเป็นมณฑล จังหวัด และอำเภอ ข้าหลวงจะเป็นผู้ควบคุมการบริหารในด้านการศาล การเก็บภาษี และการทหาร โดยรับผิดชอบต่อเสนาบดีมหาดไทยที่กรุงเทพฯ จึงถือได้ว่าระบบเทศาภิบาลเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยวิธีการกระจายอำนาจให้ข้าหลวงเทศาภิบาลด้วย ในการปกครองนี้เจ้าเมืองและเจ้าประเทศราชในอดีตจะกลายเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด ที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาลและเสนาบดีมหาดไทยโดยลำดับ²

การปกครองแบบเทศาภิบาลนี้ กระทบมหาดไทยจึงมีบทบาทสำคัญที่สุดในการนำเอาระบบราชการแบบใหม่ กระจายไปทั่วในหัวเมืองทำให้ดินแดนทั่วราชอาณาจักร ถูกผนึกมาไว้ในกลไกของระบบบริหารแบบเดียวกันทั้งหมด นโยบายและกฎหมายต่าง ๆ ในส่วนกลางจะสามารถบังคับได้ทั่วราชอาณาจักร แม้ในช่วงที่รัฐบาลไทยเพิ่งจะใช้ระบบเทศาภิบาลได้ไม่นานนัก ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยก็ได้วิจารณ์ไว้ว่า เห็นจะมีแต่งานของกระทรวงมหาดไทยเท่านั้นที่ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่จะนำประเทศสยาม ไปอยู่ความเป็นสมัยใหม่อย่างแท้จริง³ นอกจาก

¹ วิไลเลขา ถาวรธนสาร. *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*. 2545. หน้า 118.

² แหล่งเดิม. หน้า 116.

³ วิไลเลขา ถาวรธนสาร. จาก Henry Norman. *The Peoples and Politics of the Far East*. 1907. p. 444.

นั้นได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการในสยามประเทศเป็นจำนวนมาก เช่น อิตาลี อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน เป็นต้น โดยทำงานเป็นสถาปนิก วิศวกร จิตรกร การคลัง ชลประทาน การรถไฟ ซึ่งในด้านสถาปัตยกรรมนั้นชาวตะวันตกได้นำความรู้ทางการก่อสร้าง เทคนิคใหม่ ๆ ตลอดจนอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ โดยเริ่มจากการออกแบบก่อสร้าง อาคารของทางราชการ พระราชวัง วังเจ้านายต่าง ๆ และต่อมาบรรดาขุนนาง เสนาบดี ข้าราชการ คหบดี จึงเริ่มนิยมปลูกสร้างที่พักอาศัยโดยให้ช่างชาวตะวันตกออกแบบก่อสร้างมากขึ้น และแพร่ กระจายไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ

1. สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี : ความเหมือนตามมาตรฐานส่วนกลางและความต่างในบริบทของท้องถิ่น

การปกครองแบบเทศาภิบาลในมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี ระหว่างปี พ.ศ.2437 – 2453 เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ศิลปกรรม และประเพณีดั้งเดิม ของท้องถิ่นให้เปลี่ยนรูปและเกิดค่านิยมใหม่ ๆ ตามกระแสนิยมตะวันตกเพิ่มมากขึ้น อันเป็น วัฒนธรรมใหม่ที่ต่างไปจากภูมิปัญญาเดิมของไทยเรา และจากการศึกษาด้วยการสำรวจ สถาปัตยกรรมจำนวน 33 หลัง และสภาพชุมชนเมืองเดิมในมณฑลการปกครองทั้งสองแห่งของ ภาคตะวันออกทั้งจากข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ สถาปัตยกรรม (รัชกาลที่ 5) ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ และข้อมูลทุติยภูมิจากภาพถ่ายเก่าสภาพบ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ในช่วงเวลาที่เกี่ยวเนื่องกันมาตั้งแต่ พ.ศ.2540 จนถึง พ.ศ.2545 ของภาคตะวันออก ช่วยให้มองเห็นข้อสรุปสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออก ดังนี้

1.1 ความเหมือนตามมาตรฐานส่วนกลาง* ปัจจัยนี้เกิดจากการปกครองในระบบ เทศาภิบาลในมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี มีการจัดระบบผังเมือง การคมนาคม การไปรษณีย์ การไฟฟ้า การประปา ตามแบบใหม่ มีการก่อสร้างสถานที่ราชการ อาคารสาธารณะ บ้านพัก ข้าราชการ เพื่อรองรับส่วนราชการและหน่วยงานที่เพิ่มมากขึ้น รูปแบบอาคารสิ่งก่อสร้างมักอาศัย แบบพิมพ์เขียวจากส่วนกลาง มีรูปลักษณะคล้าย ๆ กัน เพื่อสะดวกสำหรับนำไปใช้ในมณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศ กลุ่มสถาปัตยกรรมแบบนี้ส่วนมากจะสร้างอยู่ในอำเภอเมืองที่ตั้งมณฑลเทศาภิบาล ตัวเมืองหรือจังหวัดใดก็ตามที่เป็นที่ตั้งศูนย์การปกครองมณฑลในช่วงเวลานั้น บ้านเมืองจะมีความเจริญก้าวหน้ากว่าเมืองหรือจังหวัดอื่น ๆ เช่น อำเภอเมืองปราจีนบุรี (ตั้งมณฑลปราจีน

* การสรุปในบทนี้ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงสถาปัตยกรรมแบบเรือนไทยภาคกลางมากนัก ด้วยลักษณะเรือนแบบนี้ เป็นแบบอย่างที่สร้างกันทั่วไป จะกล่าวถึงก็เฉพาะการอ้างอิงสำคัญ ๆ เท่านั้น

พ.ศ.2437 – 2444) อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา (ตั้งมณฑลปราจีน พ.ศ.2445 – 2476) อำเภอเมือง
จันทบุรี (ตั้งมณฑลจันทบุรี พ.ศ.2449 – 2475)

รูปแบบสถาปัตยกรรมในมณฑลการปกครองช่วงนี้ (พ.ศ.2437 – 2476) โดยเฉพาะใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเหมือนกับส่วนกลางเป็นแบบคลาสสิก
และแบบขนมปังขิง เช่น ศาลว่าการมณฑลฯ ศาลว่าการจังหวัด ศาลจังหวัด หอทะเบียนที่ดิน
บ้านพักเทศาภิบาล เป็นต้น ถึงแม้สถาปัตยกรรมข้างต้นมีส่วนปลีกย่อยขององค์ประกอบ
สถาปัตยกรรมอาจมีความแตกต่างกันไปบ้างก็อนุโลมได้เพราะมีลักษณะผังพื้น โครงสร้างโดยรวม
มีลักษณะคล้ายแบบแผนเดียวกัน คือ

1. เป็นอาคารปูนหรือเรือนไม้แบบชั้นเดียว / สองชั้นประเภทอาคารสาธารณะ และ
บ้านพักข้าราชการแบบคลาสสิก และแบบขนมปังขิง
2. ลักษณะของผังพื้นส่วนมากเป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีการแบ่งห้องภายในซับซ้อนน้อย
หรือมากก็ขึ้นอยู่กับการใช้สอยของอาคาร
3. ตัวอาคาร / เรือน จะปลูกสร้างหันออกแม่น้ำ หรือถนนตามเส้นทางคมนาคมหลัก
4. หลังคาเป็นทรงปั้นหยา ทรงมนิลา หรือแบบหลังคาผสมระหว่างทรงปั้นหยาและทรง
มนิลา อาคารสาธารณะมีกระบังเป็นรูปมณฑลบังตรงส่วนจั่ว
5. ตำแหน่งของบันไดส่วนใหญ่วางไว้ด้านหน้าอาคาร / เรือนมองเห็นได้ชัดเจน
อีกทั้งมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรีต่างรับกระบวนการแบบสถาปัตยกรรมจากมาตรฐาน
ส่วนกลางเหมือนกัน

ความเหมือนในการจัดระบบผังเมืองเป็นอีกส่วนหนึ่งที่สะท้อนการบริหารบ้านเมืองแบบ
ส่วนกลาง ตามมาตรฐานตะวันตก มโนภาพดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต
ของคนในเมืองฉะเชิงเทราและเมืองจันทบุรีให้เปลี่ยนไป จากเดิมเคยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคม
สัญจรและประกอบการค้าระหว่างชุมชนและหมู่บ้าน มีบ้านเรือนปลูกอาศัยริมแม่น้ำลำคลอง ต้อง
เปลี่ยนกลับมาใช้ถนนหนทางแทน โดยมีเรือนแถว/ตึกแถว เป็นแหล่งธุรกิจการค้าและที่อยู่อาศัย
แบบใหม่ที่ปลูกสร้างคู่ขนานกันไป ส่งผลให้การวางผังบริเวณบ้านจากที่เคยหันออกแม่น้ำ ลำคลอง
มีเรือเป็นพาหนะ ต้องเปลี่ยนเป็นหันออกถนนมีรถเป็นพาหนะแทน

1.2 ความต่างในบริบทของท้องถิ่น ขณะที่ชุมชนเมืองที่ตั้งศาลว่าการมณฑลปราจีน
มณฑลจันทบุรี และเขตใกล้เคียงของการปกครองต่างได้รับกระบวนการแบบจากสถาปัตยกรรม
กรุงเทพฯ แต่ขณะเดียวกันนั้นในชุมชนนอกเมืองและ / หรือบางท้องที่ก็ยังคงพึงพอใจกับแบบอย่าง
ของสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีอยู่ ไม่ได้เปลี่ยนไปตามกระแสนิยม พึงพอใจกับการใช้ชีวิตพัก
อาศัยในบ้านเรือนไม้ทรงจั่วแบบชั้นเดียว สองชั้น และต่างทำนุบำรุงศาสนสถานเช่นแบบแผน

ประเพณีดั้งเดิม ผู้คนกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อาจไม่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วเหมือนกลุ่มเจ้านายขุนนาง ข้าราชการ คหบดีฯ อาจด้วยฐานะทางเศรษฐกิจและไม่พึงใช้บ้านเป็นเครื่องแสดงสถานภาพและตำแหน่งการงานมากนัก ดังนั้นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของบ้านเรือนจึงไม่ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลในเมืองหลวงตามไปด้วย

ในท้องถิ่นนอกเมืองและ / หรือในเมืองจึงพบหลักฐานบ้านแบบท้องถิ่นปลูกสร้างไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานเรือนไทยทั่วไปมากนัก มีรูปลักษณะหรือโครงสร้างที่นิยมปรับวิธีการก่อสร้างให้สัมพันธ์กับภูมิประเทศหรือทำเลที่ตั้งตัวเรือนแต่ละแห่ง เช่น เรือนปลูกสร้างริมทะเล ควรมีลักษณะต่างจากเรือนที่ปลูกบนพื้นที่ลัดเคยเข้ามาตอนใน เป็นต้น หากสรุปความต่างของเรือนท้องถิ่นกลุ่มนี้จะมีลักษณะดังนี้

1. มีระดับความสูงต่ำของตัวเรือนต่างกัน ปลูกเข้ามาตอนในระดับพื้นต่ำกว่า
2. ไม่เน้นพื้นชานเรือน แต่จะสร้างหลังคาคลุม ใช้พื้นที่นอกประสงค์
3. ระดับจั่วหลังคาไม่สูงมากและสัดส่วนบันลุ่ม เหนงาบันลุ่ม จะเปลี่ยนไปในแต่ละแห่ง
4. ฝาเรือนนิยมใช้ ฝาปะกน ฝาไม้เข้าลิ้นแนวตั้งผสมกัน
5. สร้างส่วนชายคายาวคลุมพื้นที่ด้านข้างตัวเรือน
6. ไม่แบ่งกันห้องภายในตัวเรือน นิยมใช้สอยพื้นที่แบบนอกประสงค์

ความแตกต่างของพระอุโบสถหรืออุโบสถท้องถิ่น เป็นหลักฐานสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลภาคตะวันออกที่มีศิลปลักษณะโดดเด่น ถึงแม้รูปแบบความโอ้ออลังการ จะไม่งดงามเท่าพระอุโบสถร่วมสมัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากกรุงเทพฯ ก็ตาม แต่ศาสนสถานเหล่านี้กลับสะท้อนอัตลักษณ์และคุณลักษณะที่สอดคล้องประสานไปกับความจำเป็น ความพอดีทางด้านพื้นที่ใช้สอย ทั้งการตกแต่งอย่างเรียบง่าย บนตัวอาคารเท่าที่จำเป็น ด้วยการคัดสรรเลือกใช้ รูปแบบ ลวดลายของศิลปะต่างวัฒนธรรม ต่างเชื้อชาติและศาสนาให้ผสมผสานไปกับศิลปะแบบท้องถิ่นได้อย่างลงตัว ไม่ว่าจะเป็นของ ตะวันตก จีน เขมร และ ญวน ต่างถูกนำมาใช้กับพระอุโบสถหรืออุโบสถมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้นถ้าจะสรุปความต่างของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นทางศาสนสถานมีลักษณะดังนี้

1. พระอุโบสถหรืออุโบสถเป็นอาคารทรงโรง หรือ อาคารมีเสารองรับชายคาโดยรอบ
2. หลังคาโบสถ์ ทำเป็นแบบทรงจั่วชั้นลด ไม่มีส่วนตกแต่งด้วยเครื่องล่ำของมากนัก
3. ให้ความสำคัญกับส่วนการแต่งซุ้มประตู และหน้าต่างด้วยลวดลายปูนปั้น และลายเขียนสี แบบจีน แบบตะวันตก หรือชาติอื่น ๆ เข้ามาผสมด้วยกัน
4. บานประตู หน้าต่าง นำรูปแบบบานลูกฟักและบานเกล็ดไม้เข้ามาใช้ คำนึงถึงการระบายอากาศภายใน

มีการรับอิทธิพลจากตะวันตกและ/หรือของวัฒนธรรมท้องถิ่นในช่วงเวลาเดียวกันหรือไม่

สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี ประเภทอาคารสาธารณะ (ศาลว่าการมณฑล ศาลว่าการจังหวัด ศาลจังหวัด ที่ดินจังหวัด ฯลฯ) บ้านพักข้าราชการและบ้านสามัญชนผู้มีฐานะ ส่วนมากได้รับอิทธิพลตะวันตก ทั้งทางตรงและทางอ้อม (ผ่านมาทางฉนวนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบเมืองจันทบุรี บริเวณตำบลท่าหลวง) มีผลให้รูปแบบสถาปัตยกรรมใน 2 มณฑลของภาคตะวันออกแตกต่างกันไป มีข้อสังเกตว่าอาคารอิทธิพลตะวันตกบริเวณท่าหลวงมีรูปแบบที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานทั้งจีน ตะวันตก และฉนวน โดยเฉพาะส่วนของลวดลายตกแต่งด้วยปูนปั้นและการกลุ่กลายบนองค์ประกอบของอาคารล้วนมีความวิจิตรกว่าอาคารตึกแถวบริเวณตลาดในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งสร้างในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ด้วยการตกแต่งลวดลายบริเวณภายนอกหรือภายในอาคาร ทั้งนี้ตึกแถว/เรือนแถว ย่านท่าหลวง หากพิจารณาช่วงเวลาจะพบว่าเป็นกลุ่มอาคาร บ้านเรือน ปลูกสร้างตามแบบอิทธิพลตะวันตก ในขณะที่ความเจริญของเมืองจันทบุรีอยู่แถบริมแม่น้ำจันทบุรี มีศาลว่าการมณฑลตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามวัดจันทนาราม หลังจากย้ายศาลว่าการมณฑลไปตั้งตรงข้ามค่ายตากสิน ความเจริญจึงย้ายไปอยู่แถบนั้นแทน มีการปลูกสร้างศาลว่าการมณฑลหลังใหญ่เป็นอาคารปูนแบบนีโอ เรอแนซ็องส์ รูปแบบเดียวกับอาคารสถานที่ราชการทั้งในกรุงเทพฯ และต่างเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความเข้มข้นของอิทธิพลตะวันตก ในมณฑลปราจีนมีมากเมื่อศาลว่าการมณฑลย้ายมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา ส่งผลให้เขตเมืองใหม่ (เดิมอยู่หลังป้อม) ได้รับการออกแบบวางผังเมืองแบบตะวันตก กำหนดเขตเมือง ถนน ตลาด สถานที่ราชการไว้อย่างเป็นสัดส่วน และส่วนใหญ่แบบแผนการก่อสร้างกลุ่มอาคาร มักอาศัยแบบอย่างมาจากกรุงเทพฯ ตึกแถว ร้านค้า จึงมีรูปลักษณะร่วมสมัยกับตึกแถวย่านเจริญกรุง หรือย่านธุรกิจการค้าอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงเวลาเดียวกัน อีกทั้งการปลูกสร้างอาคารแบบตะวันตก ยังแพร่หลายไปยังเมืองชลบุรีอีกด้วย โดยเฉพาะอาคารสาธารณะ สถานที่ทางราชการ เช่น ศาลากลาง และ ศาล เป็นต้น

สำหรับเมืองชลบุรีนั้น อิทธิพลตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาบริเวณอ่างศิลาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทวีมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการก่อสร้างอาคารสถาน (ตึกมหาราชและตึกราชินี) และพระราชวังขึ้นที่เกาะสีชัง สำหรับเป็นที่พักตากอากาศของเจ้านายชั้นสูงและชาวต่างประเทศ ในขณะที่เมืองปราจีนบุรีมีอิทธิพลตะวันตกให้เห็นอย่างเด่นชัดในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการออกแบบก่อสร้างอาคารเจ้าพระยาอภัยภูเบศร โดยบริษัทโฮวาร์ เฮอร์สกิน เพื่อใช้เป็นที่

ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสปราจีนบุรี เป็นอาคาร 2 ชั้นขนาดใหญ่ มีความโอ้อ่างดงามด้วยการออกแบบและตกแต่งตามแบบตะวันตก และอีกหลังคือ โรงเรียนอภัยพิทยาการในบริเวณวัดแก้วพิจิตร (มีเพียง 2 หลังจากหลักฐานที่สำรวจพบ) ส่วนพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ ที่เกาะสีชังก่อสร้างไม่ทันแล้วเสร็จก็ได้รื้อถอนไปสร้างในสวนดุสิต และพระราชทานนามใหม่ว่า “พระที่นั่งวิมานเมฆ”

ปัจจัยจากอิทธิพลท้องถิ่นต่อสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลทั้งสอง กระบวนแบบไม่ปรากฏหลักฐานโดดเด่นมากนัก ส่วนมากจะผสมผสานกันในองค์ประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ของอาคาร เท่าที่มีหลักฐานจากการสำรวจน่าจะ ได้แก่ พระอุโบสถวัดแก้วพิจิตร เพราะรูปแบบอาศัยจากวัดพระเจ้าช้างเผือกที่เมืองพระตะบอง เมื่อครั้งอยู่ในมณฑลบูรพา (เดิมชื่อมณฑลเขมรตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองศรีโสภณ) มีศิลปลักษณะเกิดจากการผสมผสานกระบวนแบบศิลปะในหลายชาติรวมถึงไทยด้วย รูปลักษณะสถาปัตยกรรมแบบผสมนี้มักพบแพร่หลายทั่วไป ส่วนมากผสมเพียง 2 ชาติ ระหว่างไทยกับชาติใดชาติหนึ่งเท่านั้น ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง น่าจะ ได้แก่ การนำลักษณะของท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้งาน หรือการประกอบอาชีพในท้องที่แถบตะวันออกเข้ามาประกอบกับตัวเรือนไทยเดิม เช่น การต่อขยายส่วนของชายคาให้ยาวไว้สำหรับจอดเกวียนและเก็บเครื่องมืออุปกรณ์ และ/หรือ ขยายส่วนชานและระเบียงให้กว้างสำหรับตั้งวางสินค้าทางการเกษตร และ การใช้สอยแบบอนุกรมประสงค์ เป็นต้น

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5

ความเจริญของชุมชน บ้านเมืองในภูมิภาคตะวันออกเกิดขึ้นหลายยุคสมัยแต่ไม่ค่อยต่อเนื่องกันแบบบ้านเมืองในภูมิภาคอื่น บางช่วงเวลาของบ้านเมืองไม่มีหลักฐานหรือความเป็นมาให้ทราบได้ว่า มีวิวัฒนาการอย่างไรบ้างจนสามารถปะติดปะต่อเหตุการณ์ได้ มีก็แต่ช่วงสมัยทวารวดีและลพบุรี ในบริเวณเมืองปราจีนบุรีและเมืองจันทบุรี ถือได้ว่าเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญของภาคตะวันออกที่ไม่มีเมืองใดเจริญเท่า แต่หลังจากนั้นไม่มีหลักฐานของชุมชนบ้านเมืองใดมีความเจริญรุ่งเรืองเช่นนั้นอีก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองประเทศเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล มีศูนย์กลางการปกครองที่เมืองหลวงในช่วงนี้ (พ.ศ.2437 – 2476) มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของบ้านเมืองในมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรีมาก เพราะเริ่มรับอารยธรรมแผนใหม่จากตะวันตกเพิ่มมากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนแบบเดิมไปใช้แบบแผนจากต่างประเทศ เพื่อสร้างความทันสมัยและความมีอารยะ โดยมีศูนย์กลางในเมืองหลักก่อนแล้วจึงขยายไปยังชุมชนนอกเมือง สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในภาค

ตะวันออกยุคสยามใหม่ จึงเป็นภาพจำลองความเจริญของกรุงเทพฯ แบบย่อส่วนอาศัยแบบแผนและมาตรฐานจากต้นแบบเดียวกัน มีผลให้การอยู่อาศัยภายในบ้านจากเดิมที่เคยใช้พื้นที่เปิดโล่งอาศัยอยู่ร่วมกัน ก็เริ่มมีการแบ่งกันเป็นห้องเล็กห้องน้อย แยกเป็นสัดส่วน ภายในห้องมีการประดับตกแต่งด้วยเครื่องใช้ไม้สอยทั้งแบบตะวันตกและจีน การรับประทานอาหารจากการนั่งทานบนพื้นเปลี่ยนมาเป็นบนโต๊ะแทน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ไม่ได้เกิดขึ้นจากปัจจัยของอิทธิพลตะวันตกเท่านั้น แต่ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น อิทธิพลจากจีน ลาว พวน และจากคติความเชื่อของคนไทยในท้องถิ่นเอง (เกี่ยวกับวิธีปลูกสร้างบ้านเรือนบริเวณชุมชนริมทะเล) ทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นปัจจัยส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ได้ทั้งสิ้น แต่ความรุนแรงอาจเทียบไม่ได้กับอิทธิพลตะวันตก

ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 กับความน่าจะเป็นในการสืบสานและพัฒนา

บ้านเรือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออก ถ้ามองแบบผาด ๆ จะมีกระบวนการแบบคล้ายกับบ้านเรือนในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอาคารสาธารณะแบบคลาสสิกหรือเรือนแบบขนมปังจิง ซึ่งสถานที่ราชการ บ้านพักอาศัย มักนำแบบแผนการก่อสร้างมาจากมาตรฐานเดียวกันทั้งสิ้น ไม่มีลักษณะความเป็นต้นแบบที่แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ที่มีคุณค่าของสถาปัตยกรรมหลังนั้น ที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น”

ดังนั้น การค้นหาบุคลิกเฉพาะของสถาปัตยกรรมแบบท้องถิ่นที่มีความโดดเด่นในช่วงกระแสนิยมอิทธิพลตะวันตกรุนแรง และ มีการพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบอารยประเทศ จึงไม่ใช่ของง่าย อีกทั้งจากหลักฐานที่ค้นพบในยุคสมัยที่ผ่านมา ก็หาอัตลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมได้ยาก ด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเมืองชายขอบในเชิงการปกครองมาโดยตลอด ชุมชนชายฝั่งทะเลจึงมักถูกมองข้ามและไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก บ้านเรือนจากการศึกษามีสภาพเป็นสิ่งปลูกสร้างแบบชั่วคราว คือ เรือนเครื่องผูก เป็นส่วนใหญ่ อาคารตึกแบบสถาปัตยกรรมหลักไม่ปรากฏหลักฐานมากนัก (มีปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์มาก)

ผู้คนอาศัยอยู่แถบนี้แต่เดิมจะเป็นพวกนักโทษต้องคดีต่าง ๆ ขโมย โจรสลัด หรือชนชาติต่าง ๆ ที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่ง บ้านเรือนในแต่ละท้องถิ่นมีผู้คนเหล่านั้นไปอาศัยอยู่จึงมีแบบอย่างเปลี่ยนไปตามเชื้อชาติและประเพณีของตนเอง จึงค่อนข้างมีบุคลิกเฉพาะผสมผสาน “แบบพหุบุคลิก” และบูรณาการกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ถิ่นที่ตั้งบ้านเรือน เช่น ชุมชนริมทะเล ชุมชนในที่ราบหรือที่ดอน เป็นต้น โดยเฉพาะในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและตอนล่างมีการเปลี่ยนแปลงบ้านเรือนมาจากหลายปัจจัยตามที่กล่าวมาในข้อ 2

ดังนั้น ถ้ามองผาด ๆ เราอาจไม่เห็นรูปลักษณะเฉพาะสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ด้วยเหตุผลข้างต้น คงต้องใช้การมองอย่างพิถีพิถัน เพื่อตรวจตราให้ถ้วนถี่ในรายละเอียดปลีกย่อยของสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานี้ โดยพอสรุปรูปลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นได้ดังนี้คือ

1. อุโบสถและพระอุโบสถแบบท้องถิ่น มีขนาดเล็ก เตี้ย ทรงโรง หรือมีชายคา และเสาศาครารองรับ มีการผสมผสานกับศิลปะต่างชาติ ในบริเวณหน้าบ้าน ชุ่มประตูหน้าต่าง
2. เรือนสามัญชน พื้นเรือนเตี้ย ระเบียงกว้าง ไม่มีชาน และมีชายคาคลุมด้านข้างกว้างมาก
3. เรือนพักอาศัยหรือบ้านพักข้าราชการมีการผสมผสานการใช้สอยให้เหมาะกับอาชีพและรูปแบบ ตะวันตกเข้าด้วยกัน มีการปรับเปลี่ยนตัวเรือน ระเบียง และชานให้สอดคล้องกับท้องถิ่น

ความน่าจะเป็นในการสืบสานและพัฒนาสถาปัตยกรรมในรัชกาลที่ 5 ในมณฑลปราจีน และมณฑลจันทบุรี ควรอาศัยกระบวนการของอาคารทางศาสนา ประเภทอุโบสถหรือพระอุโบสถ ที่มีลักษณะเฉพาะมาปรับรูปแบบให้เข้ากับยุคสมัย ทั้งขนาดและการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น หรือการเขียนสีก็ตาม กรรรมวิธีการพัฒนาจำเป็นต้องจำแนกกลุ่มอุโบสถหรือพระอุโบสถของเมืองต่าง ๆ ให้แยกออกจากกันตามลักษณะเฉพาะนั้น ๆ ในส่วนของเรือนพักอาศัย เรือนสามัญชนก็เช่นเดียวกัน เพราะกลุ่มบ้านเรือนระหว่างมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี มีความแตกต่างกันมณฑลปราจีนบ้านเรือนมีการรับแบบอย่างจากกรุงเทพฯ มีรูปลักษณะไทยประเพณีอยู่พร้อมกับผสมผสานลักษณะของท้องถิ่นและอิทธิพลจากต่างวัฒนธรรม (จีน ตะวันตก และ ลาว) ในขณะที่มณฑลจันทบุรี บ้านเรือนมีรูปลักษณะต่างออกไปจากไทยประเพณีเดิม บ้านเรือนมีลักษณะผสมผสานระหว่างตะวันตก จีน เป็นส่วนมาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชุมชนที่ปลูกสร้างด้วยการสืบสานและพัฒนา จึงควรจำแนกกลุ่มอาคาร/เรือนให้ชัด และสรุปลักษณะรูปแบบร่วมที่มีความโดดเด่นและนำมาพัฒนาต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

สถาปัตยกรรมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเป็นสิ่งที่น่าศึกษา การวิจัยสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออกเฉียง นี้ได้ให้ความรู้ และประสบการณ์มากมายเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาบ้านเมืองมีการรับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาพัฒนาประเทศให้ทันสมัย พร้อมไปกับการปรับเปลี่ยนสถาปัตยกรรมไทยแบบท้องถิ่นเดิมให้มีรูปแบบ และการ

ใช้สอยตามแบบวัฒนธรรมใหม่เพิ่มมากขึ้น และยังได้พบเรื่องราวที่น่าสนใจสำหรับจะใช้วิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

1. อิทธิพลตะวันตกต่อกระบวนการแบบจิตรกรรมฝาผนังภาคตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงการปกครองแบบเทศบาล
2. ลวดลายประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในภาคตะวันออกเฉียงใต้
3. เรือท้องถิ่นไทย - ลาว ของภาคตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน